

Manfred Riedel

ΑΙΤΙΑΚΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΗΓΗΣΗ

Γύρω από τή συστηματική του τελεολογικού σχηματισμού έννοιων
στήν αναλυτική καί στή διαλεκτική - έρμηνευτική φιλοσοφία*

Μετάφραση: Βάσω Ρουστοπάνη-Σούρλα

Στή διαμάχη μεταξύ αναλυτικής καί έρμηνευτικής - διαλεκτικής φιλοσοφίας
άρχίζει τόν τελευταίο καιρό νά διαφαίνεται μία αξιοπρόσεκτη στροφή. Έ-
νόσω ή θεαματική μεθοδολογική διαμάχη τής γερμανικής κοινωνιολογίας -
τήν όποία ό Adorno ανήγαγε στόν άπλοποιημένο παρονομαστή: αναλυτική
έπιστημολογία = θετικισμός καί ή όποία στους Habermas καί Albert κατέλη-
ξε στήν έξοργιστική αντίπαράθεση ενός διττού θετικισμού - διεκπεραιώνει
σ' ένα μεγάλο βαθμό τίς θεωρητικές διενέξεις μέ ιδεολογικά έπιχειρήματα¹,
στήν αναλυτική φιλοσοφία πραγματοποιήθηκε μία έπιχειρηματολογική με-
ταβολή στήν έπιστημολογική συζήτηση βάσης, πού στήν αρχή δέν έγινε άν-
τιληπτή από τά μέρη πού συμμετείχαν στή διαμάχη. Τό σημείο αναφοράς της
είναι ή αναλυτική θεωρία τής πράξης, ακριβέστερα: τό ενισχυμένο ένδιαφέ-
ρον τής αναλυτικής έπιστημολογίας γιά τήν έννοια τής «πράξης» καί μιās λο-
γικής τής πρακτικής θεμελίωσης πού συμπορεύεται μέ μία προσπάθεια γιά
ένα ξεκαθάρισμα τών θεμελίων τών έπιστημών του άνθρώπου (τών κοινωνι-

* Τό κείμενο αυτό δημοσιεύτηκε μέ τόν τίτλο «Kausale und historische Erklärung. Zur Systematik teleologischer Begriffsbildung in der analytischen und dialektisch-hermeneutischen Philosophie» στό βιβλίο του Manfred Riedel, *Verstehen oder Erklären? Zur Theorie und Geschichte der hermeneutischen Wissenschaften*, σελ. 160-188, Klett-Cotta, Stuttgart, 1978.

1. Πρβλ. τή διαμάχη μεταξύ H. Albert καί J. Habermas, εις: *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, Neuwied/Berlin 1969, σ. 139-205 (ή άμοιβαία ύποψία θετικισμού σ. 237 σημ. 27, 216, 281 κ.ά.).

κῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν), τὸ ὁποῖο ἡ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία ἀνεπαρκῶς πραγματοποιοῖ. Τὸ σημεῖο ἐκκίνησης βρίσκεται στὴν ἀναλυτικὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Εἶναι ἡ διαμάχη γύρω ἀπὸ τὰ μεθοδολογικὰ θεμέλια τῆς ἱστοριογραφίας, εἰδικότερα τῆς λογικῆς τῶν ἱστορικῶν ἐξηγήσεων, πού διέλυσαν τὸ κατὰ παράδοση θετικιστικὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς τῆς ἀναλυτικῆς «Philosophy of Science» καὶ ἀποσταθεροποίησε πάγιες θέσεις ἢ προκαταλήψεις. Τὸ συμπέρασμα ὅμως τῆς μακρᾶς διαμάχης σχετικὰ μὲ τὴν ἐκ μέρους τοῦ C.G. Hempel ἀνασυγκρότηση ἑνὸς ἐξηγητικοῦ σχήματος, πού νὰ ἰσχύει ἐξ ἴσου γιὰ τίς φυσικὲς καὶ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, φαίνεται νὰ εἶναι ὅτι ἡ ἀναλυτικὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἶναι δυνατὴ μόνο μὲ τὸν ὄρο τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἡ ἐκτεταμένη ἀξίωση κύρους τοῦ λεγόμενου σχήματος τῶν Hempel καὶ Oppenheim, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἓνα ἀτομικὸ γεγονός E μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ νομολογικά-ἀπαγωγικά ἀπὸ ἓνα βασικὸ σύνολο ἄλλων ὁμοίων γεγονότων $E_1 \dots E_m$ καὶ ἀπὸ γενικοὺς νόμους $L_1 \dots L_n$ ἢ, κατὰ μία πιὸ ἐξασθενημένη (πιθανολογικὴ) ἐκδοχή, νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ τὴν πιθανότητα p μὲ βάση τὸ δεδομένο σύνολο $E_1 \dots E_m$ καὶ ἀποφάνσεις στατιστικῶν νόμων², ἀμφισβητήθηκε στὴν ἀρχὴ περισσότερο ἀπὸ περιθωριακοὺς τῆς ἀναλυτικῆς σχολῆς, οἱ ὁποῖοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστημολογίας τῆς ἱστοριογραφίας. Παραπέμπω στὴν κριτικὴ τῶν White (1943), Gardiner (1952), Dray (1965), τὴν ὁποία ἐδῶ προϋποθέτω ὡς γνωστὴ³ μετὰ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀπὸ τοὺς Habermas (1967), Apel (1968 ἐπ.), Stegmüller (1969 ἐπ.) καὶ τέλος

2. Πρβλ. C.G. Hempel, «The Function of General Laws in History», εἰς: *The Journal of Philosophy* 39 (1942), ἀνατυπωμένο τελευταῖα (μὲ ἓνα postscriptum) εἰς C.G. Hempel, *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*, New York/London 1965, σ. 231-243. Ἡ ἐπεξεργασμένη ἐκδοχὴ τοῦ ἐξηγητικοῦ σχήματος βρίσκεται στὸ C.G. Hempel/P. Oppenheim, «Studies in the Logic of Explanation», ἀνατυπωμένο τελευταῖα (μὲ ἓνα postscriptum) στὸν ἴδιο συλλογικὸ τόμο, ὁ.π., σ. 245-295. Μετὰ τὴν ἐδῶ πρόταση ἀνακατασκευῆς γίνεται συχνὰ λόγος γιὰ τὸ «σχῆμα τῶν Hempel καὶ Oppenheim», ὡστόσο, ἀπὸ τότε πού ὁ Popper τεκμηρίωσε δική του προτεραιότητα στὴ διατύπωση (πρβλ. *Logik der Forschung*, 1935¹, 2η συμπλ. ἐκδ. Tübingen 1966 καὶ *The Open Society and its Enemies*, London 1945, τόμ. 2, σ. 248 κ.έ.), ἐπικράτησε γενικά ἡ ὀνομασία «σχῆμα τῶν Popper καὶ Hempel». Ἡ ὀνομασία «covering law model» ὀφείλεται στὸν W. Dray. Μία ἐποπτεία τῆς συζήτησης μετὰ τὸ ἄρθρο τοῦ Hempel τοῦ 1942 (πού βαρύνεται μὲ πολλαπλὲς παρερμηνεῖες) παρέχει ὁ συλλογικὸς τόμος τοῦ P. Gardiner (ed.), *Theories of History*, μέρος II: Recent Views concerning Historical Knowledge and Explanation, New York 1959, σ. 344-515, καθὼς καὶ τὸ ἐνημερωτικὸ ἄρθρο τοῦ R.H. Weingartner, «Historical Explanation», εἰς: *The Encyclopedia of Philosophy*, New York/London 1967, τόμ. 4, σ. 7-12.

3. Πρβλ. M. White, «Historical Explanation», εἰς: *Mind* LII (1943). A.M. MacIver, «The Character of Historical Explanation», εἰς: *Proceedings of the Aristotelian Society, Suppl. Vol XXI* (1947). M. White, «Toward an Analytic Philosophy of History», εἰς M. Farber (ed.), *Philosophic Thought in France and the United States*, Buffalo 1950.

τόν Acham (1974). Στά επόμενα θα ασχοληθῶ ὄχι τόσο μέ τή συζήτηση γύρω ἀπό τή φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ὅσο κυρίως μέ μερικές ὀψεις τῆς σχέσης τῆς συζήτησης αὐτῆς πρός τή θεωρία τῆς πράξης, ὀψεις πού ἐν τῷ μεταξύ, στά πλαίσια τῆς ἀναλυτικῆς κατεύθυνσης ὁδήγησαν στή μεταβολή τῆς ἐπιχειρηματολογίας πού ὑπαινίχθηκα, ὅπου κατά κάποιον τρόπο στά στενά ὄρια μεταξύ ἠθικῆς καί ἐπιστημολογίας ἀνακύπτει μία σειρά προβλημάτων φιλοσοφικῶν ἀρχῶν σέ σύνδεση μέ προβλήματα τῆς θεωρίας καί τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, τά ὅποια ἐν τέλει πρέπει νά συναρμοσθοῦν πρός παραδοσιακές προϋδεάσεις τῆς «ἐρμηνευτικῆς-διαλεκτικῆς» φιλοσοφίας.

1. Ἀναλυτική φιλοσοφία τῆς πράξης καί τῆς ἱστορίας

Τό σημεῖο ἀναφορᾶς γιά τή μεταβολή ἐντός τῆς ἀναλυτικῆς ἐπιχειρηματολογίας εἶναι, ὅπως εἰπῶθηκε, τό (τονωμένο ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς ὕστερης φιλοσοφίας τοῦ Wittgenstein) ἐνδιαφέρον γιά τήν ἐννοια τῆς «πράξης» καί μία λογική τῆς πρακτικῆς θεμελίωσης, τό ὅποιο ἀρχίζει νά διαμορφώνεται μετά τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '50. Τό ἴδιο ἐνδιαφέρον μπορεῖ νά δειχθεῖ καί στήν ἀναλυτική θεωρία τῆς ἱστορικῆς γνώσης. Τό ἀποφασιστικό σημεῖο βρίσκω ἤδη καταγραμμένο ἀπό τόν P. Gardiner (1952). Ὁ Gardiner δέχεται ὡς θεμέλιο τῶν ἀναλύσεων του μόνο ὅ,τι κάνει κάθε φορά ὁ ἱστορικός (what the historian is doing), δηλαδή νά ἐξηγεῖ μέ γλωσσικά μέσα, σύμφωνα μέ συγκεκριμένες μεθοδολογικές διαδικασίες πράξεις καί τή θεσμική-κοινωνική ὅσο καί προσωπική τους τοποθέτηση. Σέ ἀντίθεση πρός τήν προσέγγιση πού ἀκολουθοῦν οἱ Hempel καί Oppenheim, ἀντικείμενο σκέψης εἶναι ἐδῶ ρητά ἡ ἱστοριογραφική πρακτική καί ἡ γλώσσα της. Μέ τήν γλωσσοκριτική ἀνασυγκρότηση τῆς «φύσης» τῶν ἱστορικῶν ἐξηγήσεων, ὁ Gardiner προσπαθεῖ νά πληρώσει τό μεθοδολογικό κενό, τό ὅποιο ἀφήνει ἀκάλυπτο γιά τήν ἱστοριο-

A.J. Melden, «Historical Objectivity», εἰς: *Journal of General Education*, VII (1952). E. Nagel, «The Logic of Historical Analysis», εἰς: *The Scientific Monthly*, τόμ. 74 (1952). P. Gardiner, *The Nature of Historical Explanation*, London 1952. W. Dray, *Laws and Explanation in History*, London 1957. A.C. Danto, *Analytical Philosophy of History*, Cambridge 1965. W. Dray (ed.), *Philosophical Analysis and History*, New York/London 1966. J. Habermas, *Zur Logik der Sozialwissenschaften*, Tübingen 1967¹. K.O. Apel, «Szientistik, Hermeneutik, Ideologiekritik», εἰς: *Wiener Jahrbuch für Philosophie I* (1968)· ὁ ἴδιος, *Transformation der Philosophie*, τόμ. I-II, Frankfurt/M. 1973. W. Stegmüller, *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und analytischen Philosophie*, τόμ. I-IV, Berlin/Heidelberg/New York 1969-1973. K. Acham, *Analytische Geschichtsphilosophie. Eine kritische Einführung*, Freiburg/München 1974. Ἡ συζήτηση συνεχίστηκε ἐν τῷ μεταξύ μέ τίς ἐργασίες τοῦ O. Schwemmer. Πρβλ. *Theorie der rationalen Erklärung. Zu den methodischen Grundlagen der Kulturwissenschaften*, München 1976· ὁ ἴδιος, «Zu den handlungstheoretischen Grundlagen der Sozialwissenschaften» εἰς: H. Lenk (ed.), *Handlungstheorien*, τόμ. 2, München 1978.

γραφία τό νομολογικό-ἐξηγητικό σχῆμα. Κατά τόν Gardiner, ὁ ἱστορικός δέν θά ἀρκεῖται κυρίως σέ ἀπλές ἐξηγητικές σκιαγραφίες (explanation sketches), ὅπως καλοπροαίρετα εἶχε παραδεχθεῖ ὁ Hempel. Σκοπός του παραμένει ὄχι μόνον νά σκιαγραφήσει ἐξηγήσεις γεγονότων, ἀλλά νά μιλήσει γι' αὐτό πού συμβαίνει ὑπό τίς ἐκάστοτε εἰδικές περιστάσεις σέ ὅλη του τήν πολλαπλότητα (variety), σέ ὅλο του τόν πλοῦτο (all its richness) καί ἡ γλώσσα του πρέπει νά προσιδιάζει στήν πολυπλοκότητα τῆς ἱστορικῆς συνάφειας τοῦ γεγονότος. Γιά νά πετύχει τό σκοπό αὐτό, χρειάζεται παράλληλα μέ τό γενικό σχῆμα τῆς ἐξήγησης τῶν πράξεων μέ νόμους (κατά τόν Gardiner: explanation in terms of causes and effects) μία δεύτερη διαδικασία, τήν ὁποία ὁ Gardiner ὀνομάζει «explanation in terms of intentions and plans» ἢ «ἐξήγηση μέ βάση ἓνα κίνητρο». Στήν τελευταία περίπτωση –κι αὐτή εἶναι ἡ συνηθισμένη περίπτωση τῆς μεθοδολογικῆς του διαδικασίας– ὁ ἱστορικός ἐκφέρει ἀποφάνσεις γιά πράξεις, πού ἐκφράζουν τί ἦταν ἔλλογο (reasonable) νά συμβεῖ στίς ἐκάστοτε περιστάσεις σύμφωνα μέ τά ἐκάστοτε ἐπιδιωκόμενα σχέδια⁴.

Ὁ Gardiner δέν συνδέει τή διάκριση αὐτή μέ τήν («ὄντολογικά» θεμελιωμένη) διαφορά δύο «βασιλείων» ἀπό αἰτίες καί συνεπῶς τόν παραδοσιακό δυῖσμό φυσικῶν καί ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλά μόνο μέ ἓνα διαφορετικό τρόπο χρήσης τῆς λέξης «ἐξηγῶ». Παρ' ὅλα αὐτά ἡ ἀνάλυσή του δέν εἶναι σέ θέση ἐπαρκῶς νά ξεκαθαρίσει τί σημαίνει ὅτι ἡ διαδικασία τῆς ἐξήγησης τῆς πράξης πρέπει νά ὀδηγεῖται ἀπό τό κίνητρο «τῆς λογικῆς τῆς συγκυρίας». Τό μεθοδολογικό αἴτημα μιᾶς λογικῆς τῆς συγκυρίας, μέ τό ὅποιο καί ὁ Popper διαχωρίζει τή θέση του ἀπό τήν κυριαρχία τῆς ἀπαγωγικῆς ἐξήγησης στούς Hempel καί Oppenheim⁵, παρέλαβε ἀργότερα ὁ W. D. Gray καί προσπάθησε νά ἱκανοποιήσει στά πλαίσια τῆς καλούμενης ἀπό τόν ἴδιο θεωρίας τῆς «ὀρθολογικῆς ἐξήγησης». Ἡ ὁμολογούμενη ἀπό τούς ἀναλυτικούς ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν καθολική ἀξίωση ἰσχύος τοῦ σχήματος τῆς ἐξήγησης μέ νόμο καί τήν περιορισμένη του ἐξηγητική ἀξία γιά τήν ἱστοριογραφία ὀφείλεται ἀπλῶς καί μόνο στό ὅτι στίς ἱστορικές ἐξηγήσεις προσιδιάζει μία λογική δομή πού δέν ὑποτάσσεται στό σχῆμα τῆς ἀπαγωγῆς γεγονότων ἀπό ἓνα νόμο. Μεταξύ τοῦ γενικοῦ σχήματος ἐξήγησης μέ νόμο καί τῆς ἱστοριογραφικῆς πρακτικῆς χαίνει ἓνα κενό, πού ὀδηγεῖ τόν ὑπερασπιστή τῆς νομολογικῆς θεωρίας σ' αὐτό τό πεδίο στό ἀκόλουθο δίλημμα: ἂν αὐτό χαλαρώσει τό σύνδεσμο μεταξύ νόμου καί ἐξήγησης, τότε ὁ νόμος πού ὑποτίθεται πῶς δίνει στήν ἐξήγηση τή δύναμή της, δέν εἶναι λογικά ἀπαραίτητος. Ἄν ὅμως χαλαρώσει τόν ἴδιο τό νόμο (= τό θεώρημα τῆς ἐξηγητικῆς σκιαγραφίας), τότε καθίσταται

4. *The Nature of Historical Explanation*, ὁ.π., σ. 60, 91 κ.έ. καί 103 κ.έ.

5. *The Open Society and its Enemies*, ὁ.π., σ. 248 κ.έ. «Die Logik der Sozialwissenschaften», εἰς: *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, ὁ.π., σ. 120 κ.έ. Πρβλ. σχετικά τώρα F. Schupp, *Poppers Methodologie der Geschichtswissenschaft. Historische Erklärung und Interpretation*, Bonn 1975 (= *Abhandlungen zur Philosophie, Psychologie und Pädagogik*, τόμ. 99).

προβληματικό αν αυτό που λογικά είναι απαραίτητο έχει πράγματι δύναμη εξηγητική. Μέ λίγα λόγια: αυτό που φαίνεται ότι είναι σημαντικό στη διαδικασία που ακολουθεί ο ιστορικός είναι λιγότερο κάποιοι νόμοι ή γενικές ιδιότητες ενός συνόλου συμβάντων όσο ατομικά συμβάντα σε μία ατομική συγκυρία. Το ερώτημά του δέν είναι: «Τί προκαλεί φαινόμενα του τύπου y», αλλά «ποιά είναι ή αίτια γι' αυτό τό y» κι αυτό τό ρωτᾶ ἐν ὄψει τῆς y σε μία συγκεκριμένη συγκυρία⁶. Παρ' ὅτι ὁ Drey τονίζει πολύ πιό ἐμφατικά ἀπό τόν Gardiner τή μεθοδολογική ἀνεξαρτησία τῆς ιστορικῆς ἐξήγησης, δέν μπορεῖ νά ἐξηγήσει ἱκανοποιητικά ποῦ ἐγκείται ἡ ἰδιομορφία τῆς. Τό νά ἐξηγήσει κανείς ἕνα ἱστορικό γεγονός σημαίνει καί κατά τόν Drey νά μιλήσει μέ ὀρολογία προθέσεων καί σχεδίων – ὁ ἱστορικός δέν ἔχει νά ἐξηγήσει φαινόμενα φυσικά, ἀλλά ἀνθρώπινες πράξεις. Ἐτσι τό πρόβλημα τῆς ιστορικῆς ἐξήγησης ἐγκείται στό ερώτημα, πῶς εἶναι δυνατή ἡ ἐξήγηση πράξεων.

Μέ τήν ἀπάντησή του ὁ Drey πλησιάζει τήν ἐρμηνευτική θεωρία τῆς «κατανόησης», τήν ὁποία εἶχαν, κατά τόν 19ο αἰώνα προσπαθήσει νά ἀναπτύξουν οἱ Droysen καί Dilthey, ὡς εἰδική μέθοδο τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν. Τό νά ἐξηγεῖ κανείς μία πράξη σημαίνει νά κάνει κατανοητές τίς ψυχικές προδιαθέσεις (προθέσεις, σκοπούς, κίνητρα κ.λπ.) αὐτῶν ποῦ τίς ἐκτέλεσαν κι αὐτή «ἡ κατανόηση τῆς πράξης» ποῦ βασίζεται σε παρατήρηση κι ἐπαγωγή ἐμπεριέχει περισσότερο ἀπό ἕνα εὐρετικό ἐγχείρημα. Ὁ ἱστορικός, σημειώνει ὁ Drey μιλώντας μέ τήν ἐλαφρῶς ἐμφατική γλώσσα τῆς ἐρμηνευτικῆς παράδοσης, ὀφείλει νά ξαναζήσει (revive), ξαναπραγματοποιήσει (re-enact), ξανασκεφθεῖ (rethink), ξαναβιώσει (re-experience) τίς ἐλπίδες, φόβους, σχέδια, ἐπιθυμίες, ἀπόψεις, προθέσεις ἐκείνων ποῦ προσπαθεῖ νά κατανοήσει. Τό νά ἐξηγεῖ κανείς πράξεις μέ ὀρους τοῦ «covering law» θά παρήγε τό πολύ-πολύ ἕναν ἐξωτερικό τρόπο κατανόησης, (external kind of understanding)⁷. Ὁμως ὁ Drey δέν ξέρει νά ἐκθέσει μέ εὐλογοφανή τρόπο πῶς πρέπει νά θεμελιωθεῖ μεθοδολογικά αὐτή ἡ «κατανόηση». Τονίζει βέβαια ἐπανειλημμένα, ὅτι τά ἱστορικά γεγονότα δέν ἐξηγοῦνται μέ τήν «ἐναίσθηση» τῶν ψυχικά «συνειδητῶν» ἐνεργημάτων μονολογικά ἐνεργούντων μεμονωμένων ἀτόμων (προσωπικό πράττειν), ἀλλά μόνον σε ἀναφορά μέ τήν πράξη ὀμάδων (κοινωνικό πράττειν), κατά τά λοιπά ὁμως ἐμμένει στό νά θεωρεῖ τά κίνητρα τοῦ πράττοντος ὡς τό μόνο δυνατό ἐξηγητικό λόγο. Τό μόνο εἶδος πράξεων ποῦ γνωρίζει ὁ Drey εἶναι ἐκεῖνος ὁ τύπος ποῦ ὁ Max Weber ἀποκαλεῖ «τελεολογικά ὀρθολογική» πράξη. «Ὀρθολογική» ἐξήγηση τῆς πράξεως δέν σημαίνει κατ' αὐτόν τίποτα ἄλλο ἀπό τό νά δειχθεῖ ὅτι ὑπό τίς δεδομένες περιστάσεις, σε σχέση μέ τήν πρόθεση τοῦ πράττοντος καί τίς ἀπόψεις του γιά τά ἀπό τή σκοπιά του ὡς πράττοντος σημαντικά ἐμπειρικά δεδομένα, ἦταν ἔλλογο (μέ τήν ἔννοια τοῦ «τελεολογικά ὀρθολογικοῦ») νά πραγματοποιηθεῖ ἡ πράξη αὐτή.

6. *Laws and Explanation in History*, ὀ.π., σ. 31 κ.έ. καί 104.

7. Ὀ.π., σ. 119.

2. Πρακτικός συλλογισμός και τελεολογική εξήγηση: ή κριτική του G.H. von Wright στη λογική της ύπαγωγής

Στό σημείο αυτό έντελῶς πρόσφατα ὁ G.H. von Wright καταπιάστηκε με τά ἄλυτα προβλήματα θεμελίωσης τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας καί ἄνοιξε νέες προοπτικές γιά τήν ἀντιμετώπισή τους, στά πλαίσια μιᾶς ἐκτεταμένης ἀλλαγῆς προσανατολισμοῦ τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας⁸. Στήν ἀνάλυσή του, πού σέ μεγάλο βαθμό δέν βαρύνεται μέ ψυχολογιστικές ἀναγωγές, τό ὀνομαζόμενο ἀπό τόν Dray «covering law model» ἀποκαλεῖται (κατά τή γνώμη μου ἐπιτυχέστερα) «ὑπαγωγική θεωρία τῆς ἐξήγησης». Ἡ θεωρία αὐτή πρέπει (κατά τόν von Wright) νά περιοριστεῖ κριτικά καί νά συμπληρωθεῖ μέ ἓνα μεθοδολογικό αὐτοστοχασμό τοῦ θετικιστικοῦ πλαισίου ἀναφορᾶς τῆς ἀναλυτικῆς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης, πού νά διευρύνει τή μέχρι σήμερα ἐπιχειρηματολογική βάση.

Κατά τόν von Wright ἡ μεθοδική ἰδιομορφία τῶν ἐξηγήσεων στίς κοινωνικές καί πνευματικές ἐπιστήμες μπορεῖ τότε μόνον νά ἀνασυγκροτηθεῖ κατά τόν προσήκοντα τρόπο, ὅταν λαμβάνει κανεῖς υπ' ὄψη του τά λογικό-πρακτικά καί «τελεολογικά» ἐπιχειρήματα, πού ἡ ἰδιομορφία αὐτή συνεπάγεται, καί ὄχι ὅταν καταφεύγει κανεῖς στίς παραδοσιακές ιδέες γιά τό ρόλο τῆς ἐναίσθησης στήν «κατανόηση». Αὐτό πού οἱ Gardiner καί Dray ὀνομάζουν «ἐξήγηση μέ βάση ἓνα κίνητρο» ἢ «ὀρθολογική ἐξήγηση» – ἔτσι διατυπώνει ὁ von Wright τήν ὑπόθεσή του – θά μπορούσε νά βρεῖ τή θεμελίωσή του σέ ἓνα «τελεολογικά» δομημένο ἐξηγητικό τύπο, τόν ὁποῖο ἐπίμονα ἀλλά ἐν τέλει μάταια προσπαθοῦσαν νά ἀποφύγουν οἱ προσανατολισμένοι θετικιστικά στίς φυσικές ἐπιστήμες ἀναλυτικοί φιλόσοφοι. Σ' αὐτό ὁ von Wright αἰσθάνεται νά ἐνθαρρύνεται ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀναλυτικῆς θεωρίας τῆς πράξης, ἡ ὁποία ἀπό τή δημοσίευση τῶν ἐρευνῶν τῆς G.E.M. Anscombe γύρω ἀπό τήν «Πρόθεση» (1957) εἶχε ἀρχίσει νά συζητᾶ τό πρόβλημα τῆς ἐξήγησης τῶν πράξεων μέ ἀναδρομή στή λογική μορφή τῆς λεγόμενης πρακτικῆς θεμελίωσης ἢ ἐπιχειρηματολογίας (practical reasoning).

Κατά τή διάρκεια τῆς συζήτησης ὁ τίτλος ἄλλαξε πολλές φορές [μετά τήν ἐξομοίωση ἐκ μέρους τῆς Anscombe τοῦ «practical reasoning» μέ τό «practical syllogism» μετά ἀπό τό «practical inference» (von Wright 1963, Kenny 1965) ἢ τό «practical inquiry» (Wallace 1965)]⁹, τό ἴδιο τό πρᾶγμα ὁμως μοιάζει ἀντίθε-

8. *Explanation and Understanding*, London 1971.

9. G.E.M. Anscombe, *Intention*, Oxford 1958, σ. 33-35 41-42, ἡ ἐξομοίωση «πρακτικῆς γνώσης» (practical knowledge) καί «πρακτικῆς ἀναγωγῆς» (practical reasoning) στίς σελ. 57 κ.έ. J. Jarvis, «Practical Reasoning», εἰς: *The Philosophical Quarterly* 12 (1962), σ. 316-328. M. Mothersill, «Anscombe's Account of the Practical Syllogism», εἰς: *The Philosophical Review* 71 (1962), σ. 448-461. G.H. von Wright, «Practical Inference», εἰς: *Philosophical Review* 72 (1963) σ. 159-179. A.J. Kenny, «Practical Inference», εἰς: *Analysis* 26 (1966),

τα κάπως απλό και ξεκάθαρο. Τό νά δοθεῖ «ὁ λόγος» μιᾶς πράξης (ἢ «πρόθεση», ὁ «σκοπός», τό «κίνητρο» κ.λ.π.) σημαίνει νά ἀπαντηθεῖ σωστά τό ἐρώτημα «γιατί» πραγματοποιήθηκε ἡ πράξη αὐτή, κι ἐδῶ τό ἐρώτημα καθώς και οἱ γλωσσικές ἐκφράσεις πού χρησιμοποιοῦνται σ' αὐτό πρέπει νά ἐννοηθοῦν ἔτσι, ὅπως ἀπαντῶνται πράγματι στήν καθημερινή ζωή. Ἡ διερεύνηση τῆς λογικῆς τῆς πρακτικῆς θεμελίωσης θέλει τελικά νά συμβάλει ὥστε τό ἐρώτημα «Γιατί» νά γίνει ἀκριβέστερο και νά δοθοῦν κριτήρια γιά τήν ἐκτίμηση μιᾶς «σωστῆς» ἀπάντησης. Μιά πράξη τότε μόνο ἔχει ἐξηγηθεῖ σύμφωνα μέ μία ὀρισμένη μορφή τῆς πρακτικῆς θεμελίωσης (μορφή πού θά πρέπει στά ἐπόμενα νά ἐξετασθεῖ ἐγγύτερα), ὅταν γίνει κατανοητή ὡς μέσον γιά κάποιον σκοπό. «Σκοπός» ὀνομάζεται συνήθως ἡ πρόθεση τοῦ πράττοντος, τό μέσον ἐκεῖνο πού κάνει γιά νά τόν πετύχει. Τό σχῆμα ἐνός τέτοιου ἐξηγητικοῦ τύπου ἔχει (κατά τόν von Wright) περίπου ὡς ἑξῆς:

Ἄ Ο Α σκοπεύει νά προκαλέσει κάτι, ἄς ποῦμε, τό x.

Ἄ Ο Α νόμιζε ἢ πίστευε ἢ ἤξερε ἴσως κιόλας ὅτι δέν θά μπορούσε νά προκαλέσει τό x χωρίς νά κάνει κάτι ἄλλο, παραδείγματος χάριν τό y.

Ἄ Αρα, γι' αὐτό ἔκανε τό y.

Ἄ Ο «λόγος» (στήν κοινή γλώσσα ἐπίσης «ἡ αἰτία») πού ὁ Α ἔπραξε τό y, ἦταν μία πρόθεση ἢ ἐπιδίωξη (στήν κοινή γλώσσα: «ὁ σκοπός») σέ συνδυασμό μέ τήν ἐκτίμηση τοῦ μέσου γιά τήν πραγματοποίηση τῆς πρόθεσης ἢ τήν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ. Αὐτό πού καθορίζει ὥστε ὁ Α νά πραγματοποιήσῃ τό y (ἢ «ὀρίζουσα» τῆς πράξεώς του) εἶναι μία χαρακτηριστική γιά τόν ἐξηγητικό αὐτό τύπο σύνδεση μιᾶς βουλευτικῆς και μιᾶς γνωσιακῆς τοποθέτησης τοῦ πράττοντος (τῆς πρακτικῆς του πρόθεσης μέ μία ἄποψη, γιά παράδειγμα μέ μία θεωρητική γνώση (αἰτιατική γνώση) και περιγραφῶν τῶν περιστάσεων). Ἐφόσον τό μέσον γιά τήν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ κρίθηκε ἀναγκαῖο, θά μπορούσε ὁ λόγος νά ὀνομασθεῖ «ὑποχρεωτικός λόγος»: ὁ πράττων σκέφτηκε ἢ πίστεψε ὅτι ἔπρεπε ὅπωςδήποτε νά ἐκτελέσῃ τήν πράξη γιά νά πετύχει τό σκοπό αὐτό¹⁰.

Ἄπό τή συζήτηση γύρω ἀπό τό τμήμα αὐτό τῆς ἀναλυτικῆς θεωρίας τῆς πράξης, συζήτηση ὅπου σέ ἐπιμέρους θέματα ὑπάρχουν πολλές διαφωνίες, θά ἤθελα σ' αὐτό τό πλαίσιο νά σταθῶ σέ δύο θέσεις γιά τίς ὁποῖες ὅλοι εἶναι λί-

σ. 65-75. N. Rescher, «Practical Reasoning and Values», εἰς: *The Philosophical Quarterly* 16 (1966), σ. 3-18. J.D. Wallace, «Practical Inquiry», εἰς: *The Philosophical Review* 78 (1969), σ. 435-450. Μία ἐνημερωτική ἐποπτεία τῆς ἑκτοτε συζήτησης περιέχει A.R. White (ed.), *Philosophy of Action*, Oxford Readings in Philosophy, 1968. Πρβλ. ἀκόμη N.S. Care/Ch. Landesman (eds.), *Analytical Philosophy of Action*, Cambridge 1974.

10. Ἄναφέρομαι ἐδῶ στό σχῆμα τοῦ προθεσιακοῦ μοντέλου ἐξήγησης τῶν πράξεων, τό ὁποῖο ἀνέπτυξε ὁ von Wright σέ μερικές νεώτερες ἐργασίες. Πρβλ. «Das menschliche Handeln im Lichte seiner Ursachen und Gründe», εἰς: H. Lenk (ed.), *Handlungstheorie*, Braunschweig 1976. Πρβλ. ἐπίσης «Determinism and the Study of Man», σελ. 4 κ.έ. (χειρ.).

γο-πολύ σύμφωνοι. Ἡ πρώτη εἶναι: ἡ πρακτικὴ θεμελίωση ἔχει μία αὐτοτελή μορφή, ἡ ὁποία, ὅπως κάθε θεμελίωση, ἐκτυλίσσεται ἀπὸ τὶς προκείμενες πρὸς τὸ συμπέρασμα, ὄχι ὅμως ἀποκλειστικά ἀπαγωγικά, οὔτε ἀποκλειστικά ἐπαγωγικά. (Ὁχι ἐπαγωγικά, διότι τουλάχιστον μία ἀπὸ τὶς προκείμενες ἐνός ἰσχύοντος πρακτικοῦ συμπεράσματος πρέπει νὰ ἐμπεριέχει μία γενικὴ πρόταση. Ὁχι ἀπαγωγικά, διότι ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τῶν προκειμένων, τὸ συμπέρασμα, ἡ πράξη, δὲν ἐξάγεται μὲ λογικὴ ἀναγκαιότητα). Ἡ δεύτερη θέση εἶναι: ἡ θεωρία τῆς πρακτικῆς θεμελίωσης ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα γιὰ τὴ θεωρία τῶν ἐπιστημονικῶν ἐξηγήσεων. Οἱ παραδοσιακὲς διαμάχες μεταξύ νομολογικῆς-αἰτιατικῆς καὶ τελεολογικῆς-φιναλιστικῆς ἐξήγησης θὰ μπορούσαν, ὅπως ἔγραψε ἤδη ὁ von Wright σὲ μία ἀναδρομικὴ ἐκθεση τῆς πρώτης φάσης τῆς συζήτησης γύρω ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς πράξης (1968)¹¹, νὰ ἀναδιατυπωθοῦν στὴ βάση αὐτὴ μὲ τέτοιον τρόπο, ὥστε νὰ στραφοῦν γύρω ἀπὸ τὸ ἐρώτημα τῆς ἰδιομορφίας τῆς πρακτικῆς θεμελίωσης καὶ τῆς σχέσης τῆς πρὸς τὶς παραδοσιακὲς μορφές θεμελίωσης τῆς λογικῆς.

Καὶ τὶς δύο θέσεις προσπάθησε ὁ von Wright στὸ χρόνο πού ἀκολούθησε νὰ ἀναπτύξει περισσότερο καὶ νὰ συσχετίσει μὲ τὸ μεθοδολογικὸ κενὸ τῆς θεωρίας τῆς ἱστορικῆς ἐξήγησης. Ἡ φιλοσοφικὴ θέση, πού κατακτᾶ ἀπὸ τὴν ἀφετηρία αὐτὴ, χαρακτηρίζεται ὡς ἡ συστηματικὴ ἀπαιτητικὴ προσπάθεια νὰ ἀναγάγει τὴ quaestio facti τῆς διαμάχης γύρω ἀπὸ τὴν ἀναλυτικὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας στὴν quaestio juris τῆς. Οἱ προτάσεις του ἀποκτοῦν ἐπιπρόσθετο βᾶρος κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ von Wright θέλησε νὰ διατυπώσῃ ἐκ νέου τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἄφησε ἀνοικτὰ ἢ παρέπεμψε πρὸς λύση στὶς διάφορες «σχολές» ἢ εὐμετάβολη ἱστορία τῆς θετικιστικῆς ἀντίδρασης τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐναντίον τῆς φιλοσοφίας (Hegel), τῆς ἀντίδρασης τῶν πνευματικῶν ἐναντίον τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς διαμάχης πού συνδέεται μὲ αὐτὴν γύρω ἀπὸ τὴ σχέση μεταξύ «κατανόησης» καὶ «ἐξήγησης». Ἡ μεθοδολογικὰ σημαντικὴ πρόταση μὲ δύο λόγια ἄγει στὸ νὰ θεωρεῖται ἡ ἱστορικὴ ἐξήγηση ὡς εἰδικὴ περίπτωση ἐνός ἐξηγητικοῦ τύπου, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ὡς «τελεολογικός» καὶ διαχωρίζεται ἀπὸ «αἰτιακούς» ἐξηγητικούς τύπους.

Ἡ εἰσαγωγή του στηρίζεται σὲ ἓνα ἱστορικὸ καὶ ἓνα συστηματικὸ ἐπιχειρήματα. Τὸ πρῶτο ἀναφέρεται στὴν ἱστορία τῶν μεθόδων καὶ ἀνακεφαλαιώνει ἓνα μέρος τῆς νεότερης ἐξέλιξης τῶν ἐπιστημῶν. Στὴ διατύπωση τῶν ὅρων πού πρέπει νὰ πληρῶναι μία ἐξήγηση, γιὰ νὰ ἰσχύει ὡς ἐπιστημονικὴ, ἀντιπαράτιθενται ἡ παράδοση τοῦ Ἀριστοτέλη μὲ ἐκείνην τοῦ Γαλιλαίου. Κι οἱ δύο συνδέονται ἱστορικὰ μὲ τὴν ἀντίθεση αἰτιακοῦ καὶ τελεολογικοῦ τρόπου σκέψης ἀπὸ τὴ μία, «ἐξήγησης» καὶ «κατανόησης» ἀπὸ τὴν ἄλλη. Πρὸς τὴν παράδοση τοῦ Γαλιλαίου στὴν ἐπιστήμη ἀντιστοιχεῖ ἡ (σύγχρονη κυρίως) προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐξηγεῖ καὶ νὰ προβλέπει φαινόμενα. Πρὸς τὴν

11. «The Logic of Practical Discourse», εἰς: R. Klibanski (ed.), *La Philosophie Contemporaine I*, Florence 1968, σ. 158.

ἀριστοτελική παράδοση, ή παράλληλη προσπάθεια, γεγονότα νά γίνουν και τελεολογικά και φιναλιστικά κατανοητά. Τά δύο βασικά νήματα στη θεωρία τῶν ἐπιστημονικῶν μεθόδων καθορίζουν στόν 19ο αἰώνα τίς σχέσεις μεταξύ φυσικῶν και ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν κι ἐπί πλέον μέχρι σήμερα τίς ἀντίθετες θέσεις διαλεκτικῆς-ἐρμηνευτικῆς και ἀναλυτικῆς ἐπιστημολογίας.

Τό δεύτερο ἐπιχείρημα εἶναι μεθοδολογικό και ἀνατρέχει στίς ἤδη ἐκτεθειμένες ἀντιλήψεις τῆς ἀναλυτικῆς θεωρίας τῆς πράξης, οἱ ὁποῖες μέ τή σειρά τους εἶναι προσανατολισμένες στόν Ἀριστοτέλη. Ἡ μεθοδολογική ἰδιομορφία τῆς τελεολογικῆς ἐξήγησης μπορεῖ νά συγκριθεῖ πιό εὐστοχα, σύμφωνα μέ τόν von Wright, μέ τή λογική μορφή τοῦ πρακτικοῦ συλλογισμοῦ πού ἀνακάλυψε ὁ Ἀριστοτέλης¹², ἰδιομορφία πού (κατά τήν Anscombe) ἀνασυγκροτεῖται ὡς ἀκολουθῶς: *Propositio maior* εἶναι ὁ σκοπός Z, ἕνα ἐπιθυμητό ἀντικείμενο (*wanted thing*) ἢ ὁ στόχος μιᾶς πράξης (*end of action*), ἢ *propositio minor* συνδέει μία πράξη, ὡς μέσον πρὸς τόν σκοπό, μέ τόν ἀντικείμενο αὐτό ἢ μέ τόν στόχο αὐτό. Ἡ *conclusio* ἐγκτεῖται στή χρησιμοποίηση αὐτοῦ τοῦ μέσου πρὸς ἐπίτευξη ἐκείνου τοῦ σκοποῦ, δηλαδή στήν πράξη πού ἐκτελέστηκε. Ἀπό τήν κατάφαση τῶν προϋποθέσεων τοῦ πρακτικοῦ συλλογισμοῦ ἀκολουθεῖ –κατά κανόνα– ἡ ἀντίστοιχη πράξη, μέ ὅμοιο τρόπο ὅπως σέ ἕνα θεωρητικό συλλογισμό ἢ παραδοχή τῶν προκειμένων ἀναγκαστικά ὁδηγεῖ στήν παραδοχή τοῦ συμπεράσματος. Ἀλλά μόνο τότε, ὅταν ἡ πράξη ἔχει ἤδη ἐκτελεστεῖ και κατασκευάζεται ἕνα πρακτικό ἐπιχείρημα πρὸς ἐξήγηση ἢ δικαιολόγησή της, ἔχουμε μία λογικά δεσμευτική ἐπιχειρηματολογία. Ἡ ἀναγκαιότητα ἐνός πρακτικοῦ συλλογισμοῦ δέν συνεπάγεται αἰτιοκρατία, εἶναι μία «ἀναγκαιότητα πού νοεῖται *ex post actu*». Ὁ von Wright προτείνει μέ ὀρισμένες γλωσσικές παραλλαγές τόν ἴδιο σχῆμα¹³, τόν ὁποῖο ἔχει ἤδη εἰσαχθεῖ ὡς

12. Πρόκειται γιά μία διδασκαλία ἀναπτυγμένη σέ μικρό μόνο βαθμό ἀπό τόν ἴδιο τόν Ἀριστοτέλη, ἡ ὁποία πραγματεύεται ἐφαρμογές τῶν λογικῶν μορφῶν τοῦ συλλογισμοῦ στήν ἀνθρώπινη πράξη. Τά σπουδαιότερα χωρία εἶναι *Eth. Nic. VI 5-13*, *Eth. End. II, 11 De mot. anim. 6-7* και *De anima III 11, 434 a 16-21*. Γιά τήν προβληματική τῆς ἀριστοτελικῆς ἐπιχειρηματολογίας ἐνημερώνει τόν ἐξοχόν ἄρθρο τοῦ D.J. Allan, «*The Practical Syllogism*», εἰς: *Autour d'Aristote. Recueil d'Études de Philosophie Ancienne et Médiévale*, Paris 1955, σ. 325-340.

13. Στήν ἐκτεθείσα διατύπωση ἀντιστοιχοῦν στόν Ἀριστοτέλη ὀρισμένα μέρη τῆς ἐπιχειρηματολογίας εἰς *Eth. Eud. II, 1127 b 19-1228 a 2* (Παράδειγμα: «Ἄν ἡ υγεία εἶναι σκοπός (*propositio maior*), πρέπει ἀναγκαστικά νάπραχθεῖ τοῦτο κι ἐκεῖνο ὡς μέσα (*propositio minor*), ὥστε νά ἐπιτευχθεῖ ὁ σκοπός αὐτός) και *De mot. anim. 7, 701 a 10* κ.έ. (μέ διαφορετική γλωσσική διατύπωση: *propositio maior* εἶναι ἡ γενική πρόταση: ὅτι παντί βαδιστέον ἀνθρώπῳ, *propositio minor* ἢ πρόταση: αὐτός δ' ἀνθρώπος, *conclusio* ἢ ἐνεργή πράξη: βαδίζειν εὐθέως). Αὐτά τά ἀνήκοντα στήν περιοχὴ τῆς «τέχνης» παραδείγματα πράξεων (δίπλα στήν ἰατρική στό *De mot. anim.* ἀναφέρεται ἡ χειροτεχνία: ὑμάτιον ἔσται, ἀνάγκη τόδε πρῶτον, εἰ δέ τόδε, τόδε...) ξεπερνᾶ ρητά ἢ πλήρης ἐπιχειρηματολογική ἀλληλουχία τῆς διδασκαλίας εἰς *Eth. Nic. VI 5, 1140 a 24-30*: πρακτική γνώση (φρόνησις) κατέχει ὄχι ἐκεῖνος πού γνωρίζει τά μέσα γιά μερικούς σκο-

βασικό σχήμα της εξήγησης της πράξης.

(ΠΣ) 'Ο Α σκοπεύει νά επιφέρει ρ.

'Ο Α νομίζει ότι μόνον τότε μπορεί νά επιφέρει ρ όταν κάνει α.

Συνεπώς ό Α επιχειρεί νά κάνει α.

Τό σχήμα του πρακτικού συλλογισμού έμπεριέχει σέ αντίστροφη σειρά όλα τά μεθοδολογικά βήματα πού είναι άπαραίτητα για τήν εξήγηση πράξεων. Είναι, όπως λέει ό von Wright, τό σχήμα μιās τελεολογικής εξήγησης «άναποδογυρισμένης». Άφετηρία τελεολογικών εξηγήσεων πράξεων είναι ότι κάποιος επιχειρεί νά κάνει κάτι ή ότι, πράγμα συνηθέστερο, κάποιος κάνει ή έχει κάνει κάτι. Στην έρώτηση (πού τίθεται συνήθως) «Γιατί» ή άπάντηση είναι συχνά άπλή: «Γιά νά επιφέρει ρ». Μέ τήν άπάντηση αυτή ύπονοείται ότι ή συμπεριφορά του πράττοντος πού πρέπει νά εξηγηθεί θεωρείται αίτιακά σημαντική για τήν επίτευξη του ρ και περαιτέρω ότι ή επίτευξη του ρ είναι αυτό πού ό πράττων επιδιώκει νά πετύχει ως «σκοπό» και «στόχο»¹⁴. Παρακάμπω τώρα τά ύπέρ και κατά μιās «αίτιοκρατικής» ή «προθεσιοκρατικής» έρμηνείας πράξεων και περιορίζομαι στή συζήτηση της βασικής μεθοδολογικής θέσης, πού ό von Wright συνδέει μέ τό «τελεολογικό» εξηγητικό σχήμα. Κατ' αυτήν ό όνομαζόμενος πρακτικός συλλογισμός άποτελεί όχι μία θεωρητική μορφή άπόδειξης, αλλά μία ιδιαίτερη μορφή θεμελίωσης. Οί θεμελιώσεις σύμφωνα μέ τό σχήμα αυτό –αυτή είναι ή βασική θέση– έχουν πολύ μεγάλη σημασία για τήν εξήγηση και κατανόηση πράξεων. Η λογική μορφή του πρακτικού συλλογισμού θά μπορούσε νά καλύψει τό από καιρό ύφιστάμενο «μεθοδολογικό κενό» των έπιστημών του άνθρώπου και νά προσφέρει σ' αυτές ένα δικό τους εξηγητικό σχήμα, πού άποτελεί μία σαφή έναλλακτική δυνατότητα άπέναντι στό ύπαγωγικό-θεωρητικό σχήμα της εξήγησης μέ βάση νόμους¹⁵.

Σέ σύνδεση μέ τήν πράγματι έκπλήσσοσα αυτή για τή συζήτηση βάσης της αναλυτικής επιστημολογίας θέση ό von Wright δέν αναφέρεται μόνο στον Άριστοτέλη. Αναφέρεται στον Hegel και στην από αυτόν έπηρεασμένη μή επιστημονιστική κατεύθυνση ενός «ουμανιστικού» (άνθρωπολογικού) μαρξισμού. Σύμφωνα μέ τό ιστορικό έπιχείρημα, ό Hegel θεωρείται ό μεγάλος ανανεωτής μιās άριστοτελικής παράδοσης στή φιλοσοφία της μεθόδου. Τό συστηματικό έπιχείρημα έπιβεβαιώνεται μέ τήν έγελιανή «διαλεκτική» ανασυγκρότηση του τελεολογικού σχηματισμού έννοιων στην Έπιστήμη της Λογικής. Η πρακτική θεμελίωση, είναι της γνώμης ό von Wright, «δέν έ-

πούς (του βίου), αλλά για τό συνολικό σκοπό (πρός τό εϋ ζήν όλως). Πρβλ. Eth. Nic. V 11, 1143 a 2-8 1143 b 24-28. "Ότι ό Άριστοτέλης αντίστοιχα διακρίνει μεταξύ «πρακτικής» και «τεχνικής» θεμελίωσης (όπως δηλώνει ή αντίθεση μεταξύ της δεινότητος και της φρονήσεως στό VI 13, 1144a 21-31 και του όρισμού του πρακτικού συλλογισμού πού άκολουθεί) δέν συλλαμβάνεται έννοιακά στην αναλυτική ανακατασκευή.

14. *Explanation and Understanding*, σ. 96 κ.έ.

15. Πρβλ. ό.π., σ. 27.

χει τόσο γενικά παραμεληθεί, όπως φαίνεται να νομίζει ή Anscombe. Ἡ διδασκαλία τοῦ Hegel γι' αὐτό πού περιστασιακά ὀνομάζει καί «συλλογισμό τῆς πράξης» δείχνει μία ἐνδιαφέρουσα ὁμοιότητα μέ τήν ἰδέα ἑνός πρακτικοῦ συλλογισμοῦ πού πραγματεύεται ἡ ἐργασία αὐτή»¹⁶. Ὁ von Wright ἀναφέρεται ἐδῶ σέ ἕνα κομμάτι τοῦ κεφαλαίου περί τελεολογίας τῆς «Λογικῆς», τό ὁποῖο θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἡ ἐγγελιανή συμβολή στή θεωρία τῆς πρακτικῆς θεμελίωσης. Καί πράγματι τό κεφάλαιο αὐτό φαίνεται νά ἔχει συντεθεῖ συστηματικά μέ τήν ἀλληλουχία τῶν ἐννοιῶν σκοπός-μέσον-πράξη, ἐντελῶς σύμφωνα μέ τήν πρόταση τῆς ἀναλυτικῆς ἀνασυγκρότησης.

Στήν μείζονα πρόταση τοῦ πρακτικοῦ συλλογισμοῦ ἀντιστοιχεῖ ὁ «ὑποκειμενικός σκοπός» (A), στήν ἐλάσσονα πρόταση τό «μέσον» (B) καί στό συμπέρασμα «ὁ πραγματοποιημένος σκοπός» (C), ἡ «ἀντικειμενικοποίηση» τοῦ ὑποκειμενικοῦ σκοποῦ μιᾶς πράξης. Ὡς ἐνδειξη γιά τήν ἀναλογία πού ὑποθέτει, ὁ von Wright χρησιμοποιοῖ ἕνα σημεῖο τοῦ κειμένου ὅπου μεταξύ ἄλλων ἀναφέρεται ὅτι: «ὁ σκοπός συγκλίνει δι' ἑνός μέσου μέ τήν ἀντικειμενικότητα καί σ' αὐτήν μέ τόν ἑαυτό του... Τό μέσον εἶναι λοιπόν τό τυπικό μέσον (ὁ μέσος ὅρος) ἑνός τυπικοῦ συλλογισμοῦ, εἶναι κάτι τό ἐξωτερικό ἔναντι τοῦ ἄκρου τοῦ ὑποκειμενικοῦ σκοποῦ ὅσο καί συνεπῶς ἔναντι τοῦ ἄκρου τοῦ ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ»¹⁷.

Ἡ ἐδῶ ἀναδρομή σέ μία παραδοσιακή φιλοσοφική διδασκαλία θά μᾶς δώσει τήν εὐκαιρία νά ἐλέγξουμε ἐγγύτερα τή βασική θέση πού διατύπωσε ὁ von Wright. Τό ἐρώτημα εἶναι: εἶναι κατάλληλος ὁ τύπος τῆς τελεολογίας, πού εἰσήχθη κατ' αὐτό τόν τρόπο καί πού ἐκτέθηκε ἀπό τή σκοπιά τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιχειρηματολογίας του, νά καλύψει τό μεθοδολογικό κενό τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου; Ἀνοίγει μήπως ἔτσι μία διέξοδος ἀπό τό δίλημμα μεταξύ ἀναλυτικῆς καί διαλεκτικῆς-ἐρμηνευτικῆς φιλοσοφίας, τό ὁποῖο δικαίως θεωρεῖ ὁ von Wright μή ἱκανοποιητικό; Καί τέλος: μέχρι ποῦ εὐσταθεῖ ἡ ἐναλλακτική δυνατότητα μιᾶς πρακτικῆς θεμελίωσης πού ἐπικαλεῖται τήν ἀριστοτελική μεθοδολογική παράδοση καί τήν ἀνανέωσή της στή «Λογική» τοῦ Hegel;

3. Διάνοια (Verstand) καί λόγος (Vernunft): Γύρω ἀπό τήν ἱστορία τῶν ἐννοιῶν τῆς «ἐξήγησης» καί τῆς «κατανόησης».

Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή νομίζω ὅτι βοηθᾶ πολύ μία διευκρίνιση αὐτοῦ πού ὁ Hegel ὀνομάζει «τελεολογία». Γιά νά μήν ἀπομονώσω χωρίς λόγο τό πρόβλημα αὐτό, θά τό πραγματευθῶ στά ἴδια πλαίσια μιᾶς θεωρίας τῆς ἱστορικῆς ἐξήγησης, ὅπου εὐλόγα τό κατέταξε ὁ von Wright. Ἡ «ἐγγελιανίζουσα» προοπτική τῆς ἐρευνας τοῦ von Wright ἀντιστοιχεῖ ἀναμφίβολα στήν πρόθεσή της

16. Πρβλ. ὁ.π., Κεφ. I, σημ. 75, σ. 180.

17. *Wissenschaft der Logik*, 2ος τόμος, 3ο κεφ. (λανθασμένη ἀναφορά στό ἀγγλικό κείμενο καί στή μετάφραση), Λειψία 1951, 2ο Μέρος, σ. 394.

νά κρατήσει τό πρόβλημα τῆς ἐξήγησης στίς ἱστορικές καί κοινωνικές ἐπιστήμες ἐλεύθερο ἀπό ἐκείνη τήν ψευδή προβληματική μιᾶς «μὴ ἐξηγητικῆς» μεθόδου τῆς «κατανόησης», πού δημιουργήθηκε ὡς ἀντίδραση στό θετικισμό καί στήν ἐκ μέρους του ἄκριτη χρήση τῆς ἔννοιας τῆς αἰτίας. Αὐτό πού κάνει, ὥστε ἡ διαμάχη γιά τό ρόλο τῆς αἰτιότητας μέσα στήν ἱστορία νά φαίνεται τόσο ἀδιαφανής καί σέ σύγχυση, εἶναι τό γεγονός ὅτι δέν γίνεται ἐπαρκῆς διάκριση μεταξύ μιᾶς προσήκουσας αἰτιακῆς («ἐξηγητικῆς») ὀρολογίας καί τοῦ προβλήματος τῆς δυνατότητας ἐφαρμογῆς βασικῶν ἐννοιῶν («κατηγοριῶν») αἰτιότητας πάνω σέ ἱστορικά γεγονότα¹⁸. Γιά τόν Hegel, ὁ ὁποῖος ἀπό τούς πρώτους ἄσκησε κριτική στήν ἀδικαιολόγητη χρήση μιᾶς αἰτιακῆς γλώσσας σέ ἱστορικές ἐρευνες, ἡ μεθοδολογική αὐτή ἄποψη εἶναι αὐτονόητη. Ἡ ἐφαρμογή τῆς αἰτιακῆς σχέσεως πάνω σέ σχέσεις τοῦ (φυσικοῦ καί πνευματικοῦ) βίου παραμένει ἀνεπίτρεπτη. Αὐτό πού ἐξαίρεται ὡς ἡ «αἰτία» ἔχει πάντα ἓνα ἄλλο περιεχόμενο ἀπό τό προερχόμενο ἀπ' αὐτήν ἀποτέλεσμα, διότι «αὐτό, πού ἐπενεργεῖ πάνω σέ ὅ,τι ἔχει ζωή, τό ἴδιο καθορίζεται, μεταβάλλεται καί μεταμορφώνεται ἀπό τοῦτο. Διότι ὅ,τι ἔχει ζωή δέν ἀφήνει νά φθάσει ἡ αἰτία στό ἀποτέλεσμά της, δηλαδή τήν αἶρει ὡς αἰτία¹⁹. Τό νά θεωρηθεῖ τό κλίμα τῆς Ἰωνίας ὡς ἡ «αἰτία» τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν ἢ ἡ φιλοδοξία τοῦ Καίσαρα ὡς ἡ «αἰτία» τῆς κατάρρευσης τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος τῆς Ρώμης σημαίνει κυριολεκτικά ὅτι «δέν ἐξηγεῖται τίποτα». Γιατί καί στίς δύο περιπτώσεις τό ἀποτέλεσμα ἔχει διαφορετικό περιεχόμενο καί δέν τελεῖ σέ καμία σχέση μέ τήν αἰτία: «Στήν ἱστορία γενικά βρίσκονται σέ δράση καί μεταξύ τους σέ ἀλληλοκαθορισμό πνευματικές μάζες καί ἄτομα, στή φύση τοῦ πνεύματος ἀνήκει ὁμως σέ πολύ ὑψηλότερο βαθμό ἀπό ὅ,τι στόν χαρακτήρα τοῦ ζῶντος γενικά τό νά μὴν προσλαμβάνει ἐντός του κάτι ἄλλο πρωταρχικό ἢ νά μὴν δέχεται νά συνεχιστεῖ μέσα του μία αἰτία, ἀλλά πολλῶ μᾶλλον τό νά τή διακόπτει καί νά τήν μεταμορφώνει»²⁰. Ἡ ἱστορική ζωή δέν μπορεῖ νά παρασταθεῖ μέ γραμμικές αἰτιακές σχέσεις, χρειάζεται μία «τελεολογική» γλώσσα γιά νά μπορεῖ κἂν νά γίνει «κατανοητή» στήν «κίνησή» της.

Ἡ ἀρνητική ἀπόφαση δέν σημαίνει διόλου, ὅτι ὁ Hegel θεωρεῖ «ἀνάρμοστη» μία αἰτιακή ὀρολογία στήν ἱστορία. Αὐτό (τό προφανῶς λανθασμένο) συμπέρασμα συνήγαγε πρώτη ἢ ἐρμηνευτική μεθοδολογία καί τό συνέδεσε μέ τήν ἀντίθεση: «Ἐξηγεῖν» (στίς φυσικές ἐπιστήμες) ἐναντίον «κατανοεῖν» (στίς πνευματικές ἐπιστήμες). Στήν ἐγελιανή γλωσσική χρήση ἡ σημασία τῶν δύο αὐτῶν λέξεων καθορίζεται ἐν μέρει ἀπό τήν καντιανή διάκριση μεταξύ διάνοιας καί λόγου. Ἀπό μία ἄποψη μπορεῖ μάλιστα ὁ Kant νά θεωρηθεῖ δημιουργός αὐτῆς τῆς γλωσσικῆς χρήσης. Ἡ ἐκφραση «ἐξηγεῖν» χρησιμο-

18. Πρβλ. *Explanation and Understanding*, σ. 174 κ.έ.

19. *Logik*, 1ος Τόμος, 2ο Βιβλίο, 3ο Τμήμα, 3ο Κεφ., δ.π., σ. 193.

20. Ὁ.π.

ποιείται στά καντιανά γραπτά περίπου με ένιαϊο τρόπο. Σημαίνει «άναγωγή σέ νόμους», τῶν ὁποίων «τό ἀντικείμενο μπορεῖ νά δοθεῖ σέ κάθε δυνατή ἐμπειρία»²¹. «Ἐξηγῶ» εἶναι συνώνυμο μέ «θεμελιώνω», «ἀντιλαμβάνομαι», «ἀπάγω» (συνάγω), «διαλευκαίνω», συλλαμβάνω τούς ὄρους τῆς δυνατότητας ἑνός ἀντικειμένου κατά τούς (a priori) ὄρους τῆς δυνατῆς σέ μᾶς ἐμπειρίας, δηλαδή τίς θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς αἰτίας καί τοῦ ἀποτελέσματος²². Κατά τή θεωρητική φιλοσοφία (φυσική ἐπιστήμη) ἡ ἐξήγηση εἶναι ἐπίτευγμα τῆς διάνοιας, τήν ὁποία ὁ Kant, γλωσσικά ἀπροκατάληπτος, χαρακτηρίζει ὡς «κατανόηση». «Ἐμπειρία» σημαίνει περίπου «κατανοημένη ἀντίληψη», ὅπου ἡ ἔκφραση «κατανοῶ» σημαίνει: ἀναγνωρίζω ἕνα δεδομένο στήν ἐποπτεία ἀντικείμενο «μέσω τῆς διάνοιας δυνάμει τῶν ἐννοιῶν»²³. Αὐτή ἡ γλωσσική χρήση ἀλλάζει στήν πρακτική φιλοσοφία καί ἀντίστοιχα πρὸς αὐτήν στήν καντιανή τελεολογία (Κριτική τῆς δύνάμει τῆς κρίσης). Οἱ ἔννοιες «ἐλευθερία» καί «σκοπός» δέν εἶναι συστατικές γιά κανένα ἀντικείμενο δυνατῆς ἐμπειρίας. Τί σημαίνει «ἐλευθερία» μπορεῖ νά «κατανοηθεῖ» ἀπό ἀποψη πρακτική, ὅταν γίνεται λόγος γιά κάποιο δέον. Δέν μπορεῖ ὅμως νά «ἐξηγηθεῖ» ἀπό θεωρητική ἀποψη (μέ τήν ἔννοια τῆς «θεμελίωσης» καί «διαλεύκανσης»). Μέσω τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς μποροῦμε νά προσδώσουμε στήν ἔννοια αὐτή σημασία («ἀντικειμενική πραγματικότητα»), δηλαδή νά τή «συλλάβουμε» κατά τούς νόμους τοῦ πρακτικοῦ λόγου στή δυνατότητά της. Ἀπαρχές μιᾶς ὀρολογικῆς ἀντίθεσης ἀναπτύσσει γιά πρώτη φορά ἡ εἰσαγωγή τῆς τελεολογίας ὡς «διάμεσης ἀρχῆς» μεταξύ διάνοιας καί λόγου. Αἰτιότητα καί τελεολογία θεωροῦνται ἀπό τόν Kant ὡς δύο εἶδη «ἐξήγησης» πού ἔχουν τίς δικές τους ἀρχές καί δέν μποροῦν νά ἀντικαταστήσουν τό ἕνα τό ἄλλο. Τό πρόβλημα εἶναι ἡ (ἀπό τόν Kant ἀπορριπτόμενη) ἔνωση τους σέ μία κοινή ἀρχή: «Σ' ἕνα καί τό αὐτό πράγμα δέν μποροῦν νά ἔνωθουν οἱ δύο αὐτές ἀρχές ὡς ἀρχές τῆς ἐξήγησης (ἀπαγωγῆς) τῆς μιᾶς ἀπό τήν ἄλλη, δηλαδή ὡς δογματικές καί συστατικές ἀρχές τῆς φυσικῆς θεώρησης γιά τήν καθορίζουσα κριτική δύναμη»²⁴. Οἱ ἀρχές τῆς τελεολογικῆς κριτικῆς δύνάμει (σκοπός-μέσον) ἐπιτρέ-

21. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (1785) Akad. Ausg., Τόμος IV, σ. 459. Ἀναφέρομαι ἐδῶ ἐν μέρει σέ μία παρατήρηση τήν ὁποία ἔκανε ὁ J. Blühdorn κατά τή συζήτηση τῆς διάλεξής μου: «Positivismuskritik und Historismus. Über den Ursprung des Gegensatzes von Erklären und Verstehen im 19. Jahrhundert» (Κριτική τοῦ θετικισμοῦ καί ἱστορισμός. Σχετικά μέ τήν καταγωγή τῆς ἀντίθεσης ἐξήγησης καί κατανόησης στόν 19ο αἰῶνα) (1970). Πρβλ. J. Blühdorn/J. Ritter (Hrsg.) *Positivismus im 19. Jahrhundert. Beiträge zu seiner geschichtlichen und systematischen Bedeutung*, Frankfurt/M. 1971, σ. 102 κ.έ.

22. Τά χωρία πού τεκμηριώνουν ὀριστικά τήν ὀρολογία του Kant εἶναι συγκεντρωμένα στήν *Kritik der Urteilskraft*, II, § 78. Πρβλ. ἐπίσης Εἰσαγωγή V (ἐξήγηση = «σύλληψη») καθὼς καί II, § § 61 καί 64.

23. Ὁ.π., § 78.

24. Ὁ.π., § 78.

πουν ουσιαστικά μόνο μία πραγμάτευση (έκθεση) και όχι μία εξήγηση (άπαγωγή). Η έσωτερική δυνατότητα όρισμένων αντικειμένων (της φύσης και του πολιτισμού), θά έλεγε ο Kant, δέν μπορεί νά εξηγηθεΐ μέ τήν αίτιότητα βάσει σκοπών, αλλά αντίθετα μπορεί μόνον «νά γίνει κατανοητή» μέ τήν άρωγή τελεολογικών έννοιών²⁵.

Ο Hegel δέν προσχώρησε στην καντιανή γλωσσική χρήση, παρά τά πολλά σημεία έπαφής μέ τήν καντιανή τελεολογία. Η διάκριση μεταξύ έννοιών της διάνοιας και του λόγου φαίνεται στον Hegel «αδέξια». Κάθε «κατανοεΐν» πού δέν φθάνει σέ ορθολογική έννόηση, δέν σημαίνει τίποτε άλλο από μία παράσταση οίωνδήποτε περιεχομένων αντίληψης – «όπως όταν κάποιος στον όποιο δείχνουμε τον δρόμο, ότι πρέπει στό τέλος του δάσους νά πάει δεξιά, για παράδειγμα άπαντά: κατανοώ. Έδω τό κατανοώ δέν σημαίνει τίποτε άλλο από ότι τό συνέλαβε στην παράσταση και τή μνήμη του»²⁶. Τό κατανοεΐν μ' αυτή τήν προεπιστημονική έννοια παραμένει έξαρτημένο από όρισμένες περιστάσεις όμιλίας και πράξης. Κάθε σύλληψη όμως περιστάσεων και πράξεων μέ έπιστημονικούς όρους «αΐτια-άποτέλεσμα» –παρ' όλη τήν άκαταλληλότητα των μέσων– ύπερβαίνει τήν άπλή παράσταση και συγκράτηση οίωνδήποτε περιεχομένων αντίληψης. Έτσι ο Hegel –κατ' άρχήν όχι διαφορετικά από τον Kant– έπιτρέπει τήν ισχύ αιτιακών εξηγήσεων και για τήν περιοχή της ιστορίας: «Η ιστορία πρέπει γενικά νά παρατηρεΐται από τή διάνοια, αΐτια και άποτέλεσμα πρέπει νά μās γίνονται αντιληπτά»²⁷. Τό έρώτημα κατά πόσο μία αιτιακή όρολογία είναι ή προσήκουσα δέν τίθεται υπό τή μορφή, αν ή συζήτηση για τήν αίτια και τό άποτέλεσμα ιστορικών γεγονότων είναι ή άρμόζουσα ή όχι, αλλά ως προς τό κατά πόσο ο ιστορικός χρησιμοποιεΐ τέτοιες έννοιες μεθοδολογικά όρθά, σύμφωνα μέ τους νόμους του ορθολογικού αντιλαμβάνεσθαι. Εύλογα ο Hegel καταφέρεται έναντίον μιās άκριτης και άσυνειδήτης χρήσης των έννοιών πού άποκόπτει τίς δυνατότητες ιστορικής εξήγησης μέ τό νά κατατέμνει τήν ιστορική πράξη σέ μεμονωμένα συμβάντα, για νά τά συνδέσει πάλι μετά βίας μέ έξωτερικές αιτιακές σχέσεις. Προς τήν άποψη αυτή πού χαρακτηρίζει τόσο τήν έπιστημονιστική ιστορική σκέψη του

25. Έπ' αυτή τήν από άποψη μεθόδου περιορισμένη έννοια ή τελεολογική εξήγηση παρέχει μία εύρετική άρχή, ώστε «νά διερευνώνται οί ειδικοί νόμοι της φύσης», πράγμα πού ισχύει ανάλογα και για τήν κατά νόμους δόμηση του ιστορικού κόσμου. Πρβλ. π.χ. *Kritik der Urteilskraft*, § § 78-83 μέ τήν «Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht» (1784), 1η-4η πρόταση, καθώς και τό σχόλιο στην 9η πρόταση, εις: M. Riedel (ed.), *Kant, Schriften zur Geschichtsphilosophie*, Stuttgart 1974, σ. 23 κ.έ.

26. *Logik*, τόμ. 2, τμήμα 3, δ.π., σ. 407. Πρβλ. σχετικά τή συνεπή χρήση της λέξης «Verstehen» εις: *Einleitung in die Geschichte der Philosophie*, ed. J. Hoffmeister, 3η έκδ. Hamburg 1959, σ. 30 κ.έ.

27. *Die Vernunft in der Geschichte*, ed. J. Hoffmeister, Hamburg 1955, σ. 33.

διαφωτισμοῦ ὅσο καί τήν ἀντίπαλη ρομαντική πίστη στήν ἱστορία, ἔρχεται σέ ἀντίθεση ἢ πρόταση τῆς ἰσότητος αἰτίας καί ἀποτελέσματος (*causa aequat effectum*) ὡς βασικοῦ κανόνα κάθε ἐπιστημονικῆς ἐξήγησης, τόν ὁποῖο ἡ διάνοια ὑπαγορεύει σέ φύση καί ἱστορία²⁸. "Ὅτι ὁ κανόνας αὐτός δέν λαμβάνεται ἐπαρκῶς ὑπ' ὄψιν ἀκριβῶς ἀπό τήν ἐπιστημονιστική ἱστορική σκέψη, τό ἔχει σημειώσει ὁ Hegel στή «Λογική».

"Ἄν ὅλα τά συμβάντα ἔχουν τήν αἰτία τους, δέν μπορεῖ νά ὑπάρχουν ἀσημαντες αἰτίες, αὐτό εἶναι τό πρῶτο ἐπιχείρημα τοῦ Βολταίρου καί τῶν διαδόχων του κατά τόν 18ο αἰώνα. Ὁ Hegel μιλάει γιά «τό σύνηθες σκῶμμα στήν ἱστορία», ἀπό μικρές αἰτίες νά παράγονται μεγάλα ἀποτελέσματα²⁹. Τά ἱστορικά γεγονότα –αὐτό εἶναι τό δεύτερο ἐπιχείρημα ὑπέρ μιᾶς «αἰτιακῆς» ἐξήγησης– ὑπόκεινται στούς ἴδιους καθολικούς νόμους, κατά τούς ὁποίους ἐκτυλίσσονται καί τά φυσικά γεγονότα. Οἱ ἱστορικές πράξεις (ἐπαναστάσεις, πόλεμοι) εἶναι περιπτώσεις ἑνός γενικοῦ ἐννόμου σχήματος τῆς ἐξήγησης τῆς φύσης, κάτω ἀπό τό ὁποῖο μποροῦν νά ὑπαχθοῦν³⁰. Πάνω σέ αὐτή τή βάση (τήν ὁποία ὁ ὕστερος θετικισμός ἀπλῶς τελειοποίησε), ἡ ἱστορία θά παραμείνει πάντοτε «μὴ κατανοημένη». Μιά μηχανιστική σκέψη, ἡ ὁποία ἀνάγει ἱστορικά γεγονότα καί συνάψεις σέ ὑποτιθέμενες φυσικές ἀναγκαιότητες καὶ αὐτές σέ αἰτιακές σχέσεις, δέν διαθέτει κανενός εἴδους κριτήρια γιά ἐννοιολογική διάκριση. Στό τέλος ὑποβιβάζεται σέ πνευματῶδες παιχνίδι τῆς σκέψης, πού μέ τή «διανοητική» θεώρηση χάνει ἐντελῶς κάθε δυνατότητα ὀρθολογικῆς ἀντίληψης. Γι' αὐτή τήν «ἀραβουργική ζωγραφική τῆς ἱστορίας», πού ἀφήνει ἀπό ἕνα ἀμφιταλαντευόμενο κλωνάρι νά δημιουργηθεῖ μία μεγάλη μορφή, ὁ Hegel παρατηρεῖ: «Σ' αὐτό τό ξεπήδημα τοῦ μεγάλου ἀπό τό μικρό, ἐνυπάρχει βέβαια γενικά ἡ ἀντιστροφή, τήν ὁποία τό πνεῦμα πραγματοποιεῖ μέ αὐτό πού εἶναι ἐξωτερικό. Ἀλλά ἀκριβῶς γι' αὐτό, τοῦτο δέν εἶναι ἡ αἰτία μέσα του, ἢ ἡ ἀντιστροφή αὐτή αἶρει ἡ ἴδια τή σχέση τῆς αἰτιότητας»³¹.

Ὁ φυσικός καὶ ἀκόμη περισσότερο ὁ ἱστορικός βίος σχηματίζει μέσα του τό ἐξωτερικό τῆς φύσης μέσω τῆς πράξης – τό «πνεῦμα» εἶναι, γιά νά μιλήσουμε τήν ἐγγελιανή γλώσσα, ἡ δρώσα διαμεσολάβηση μέ τόν ἑαυτό του. Ἡ οἰκοδόμησις καὶ ἡ κατεύθυνσις αὐτῆς τῆς δράσης δέν μποροῦν πιά νά ἐξηγηθοῦν μέ τή γλώσσα γραμμικῆς αἰτιότητας. Ἐτσι προκύπτει ὡς συμπέρασμα τῆς κριτικῆς διερεύνησις, ὅτι οἱ ὅροι «αἰτία» καί «ἀποτέλεσμα» εἶναι ἀνεπαρκεῖς γιά τήν ἐξήγηση τῆς ἱστορικῆς δράσης καί ὅτι πρέπει νά συμπληρωθοῦν μέ μία ἄλλη ὀρολογία πού θά ἀρμόζει περισσότερο στά ἀντικείμενα τῆς πνευματικῆς

28. Πρβλ. *Logik*, τόμ. 2, 2ο βιβλίο, 3ο τμήμα, 3ο κεφ., ὁ.π., σ. 194.

29. Ὁ.π., Ἡ κριτική ἀναφέρεται σέ ἱστορικές αἰτιακές ἐξηγήσεις στή μηχανική-ὕλιστική φιλοσοφία τῆς ἱστορίας τοῦ 18ου αἰώνα. Πρβλ. D'Holbach, *Système de la nature*, London 1773, I, III, 163. Voltaire, *Essai sur les moeurs*, Paris 1756, Κεφ. LIV.

30. Πρβλ. Helvétius, *De l'esprit*, Paris 1758, III 1.

31. *Logik*, ὁ.π., σ. 194.

ζωής. Ἀπαραίτητοι εἶναι οἱ ὅροι σκοπός καί μέσα, ἡ γλώσσα τῆς τελεολογίας, ὅπως ἐπίσης τελικά καί μία ἀρχή πού νά καθιστᾶ ἐλεγκτή τήν ὁρολογία αὐτή κι ἐνδεχομένως νά ἐμποδίζει τήν ἄκριτη χρήση της. Κατέχει ὁ Hegel μία τέτοια ἀρχή, αὐτός πού ἀπορρίπτει μέ πειστικότητα τήν ἀδικαιολόγητη μεταφορά τῶν, ὅπως τίς ὀνομάζει, κατηγοριῶν τοῦ ἀναστοχασμοῦ (τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν) πάνω στήν ἱστορία;

4. Ἱστορική ἐξήγηση: Μεθοδολογικά κενά στήν ἀναλυτική καί στή διαλεκτική φιλοσοφία τῆς ἱστορίας

Προτοῦ δοθεῖ ἐπ' αὐτοῦ μία ἀπάντηση, ἄς σκιαγραφηθεῖ πρῶτα ἡ συστηματική θέση τοῦ τελεολογικοῦ προβλήματος στή διαλεκτική φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Κατά τόν νομ Wright ἡ μεθοδολογική ἰδιαιτερότητα τῶν ἱστορικῶν ἐξηγήσεων ἔγκειται στό συνδυασμό αἰτιακῶν καί τελεολογικῶν διαδικασιῶν. Ἡ ἐξήγηση ἱστορικῶν συμβάντων (πολέμων, ἐπαναστάσεων) ἔγκειται συχνά στήν μνεία προγενέστερων συμβάντων (π.χ. μιᾶς δολοφονίας, τῆς παραβίασης μιᾶς συμβάσεως κ.τ.λ.) πού θεωροῦνται οἱ «αἰτίες» τους (ἢ αἰτίες πού συντρέχουν μαζί μέ ἄλλες). Σύμφωνα μ' αὐτό τό σχῆμα, τά explanantia (οἱ προηγούμενοι ὅροι ἑνός ἱστορικοῦ συμβάντος) καί τό explanandum (τό πρὸς ἐξήγηση συμβάν) εἶναι μεταξύ τους λογικά ἀνεξάρτητα. Σέ ἀντίθεση μέ τήν αἰτιακή ἐξήγηση δέν συνδέονται μεταξύ τους μέ γενικούς νόμους, ἀλλά μέ ἕνα σύνολο ἀτομικῶν προτάσεων, πού σχηματίζουν τίς προκείμενες πρακτικῶν συλλογισμῶν. Συχνά ἡ conclusio δέν εἶναι τό ἴδιο τό explanandum, ἀλλά κάποια ἄλλη πράξη πού μεσολαβεῖ (π.χ. στρατιωτικές ἀσκῆσεις, ἕνα τελεσίγραφο κ.τ.λ.) πού μέ τή σειρά της πάλι ὀδηγεῖ σέ προκείμενες περαιτέρω πρακτικῶν συλλογισμῶν μέ παραπέρα ἐνδιάμεσα συμπεράσματα (π.χ. ἐπιστράτευση), μέχρις ὅτου τελικά, ἀφοῦ πραγματοποιηθοῦν πολυάριθμοι πρακτικοί συλλογισμοί καί τά ἀντίστοιχα βήματα πράξεων, φθάσουμε στό ἴδιο τό explanandum³². Τίς ἱστορικές ἐξηγήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους, πού εἶναι χωρίς ἀμφιβολία χαρακτηριστικές γιά τίς μεθοδολογικές προθέσεις τοῦ ἱστορικοῦ σέ μία ὀρισμένη βαθμίδα τῆς ἐρευνας, ὀνομάζει ὁ νομ Wright «οἰονεῖ-αἰτιακές» καί ὄχι «τελεολογικές» – παρ' ὅτι κατά τήν ἀντίληψή του ἡ τελεολογία οὐσιαστικά μπαίνει μέσα στούς πρακτικούς συλλογισμούς πού συνδέουν τό explanans μέ τό explanandum³³.

Μοῦ φαίνεται ὅτι ὁ τύπος ἱστορικῆς ἐξήγησης πού διατυπώθηκε ἐδῶ συλλαμβάνει ἀκόμη ἀτελῶς αὐτό πού κάνει ὁ ἱστορικός. Οὐσιαστικά συνενώνει ὅλους τούς τρόπους ἐργασίας πού στήν παραδοσιακή γλώσσα τῆς ἱστοριογραφίας ἐμπίπτουν στό μεθοδολογικό καθῆκον μιᾶς «διαπίστωσης τῶν γεγο-

32. Πρβλ. *Erklären und Verstehen* (γερμ. μετάφραση τοῦ *Explanation and Understanding*, Frankfurt/M. 1974), IV, 2-3, σ. 124 κ.έ.

33. Ὁ.π., σ. 130.

νότων». "Ότι οί προκείμενες τῶν πρακτικῶν συλλογισμῶν περιλαμβάνουν πιά πολλά ἀπ' ὅ,τι ἓνας «οἰονεῖ-αἰτιακός» συσχετισμός γεγονότων, παραδέχεται ὁ von Wright ρητά, ὅταν μιλά γιά «τελεολογικό» ὀρίζοντα ἢ «ὀρίζοντα κινήτρων» σέ ἱστορικές ἐξηγήσεις. Στόχοι καί σκοποί –ἔτσι λέει περιστασιακά ὁ von Wright– πού βρίσκονται πίσω ἀπό τήν ἐξήγηση τοῦ ἀναλυθέντος τύπου, εἶναι ἐνίοτε τά σχεδόν λεπτολογικά προϊόντα πολιτιστικῶν, πολιτικῶν, θρησκευτικῶν καί ἄλλων παραδόσεων³⁴.

Παραδόσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους καί ἡ ἰδιάζουσα τελεολογική τους παραγωγικότητα εἶναι τό ἀγαπημένο θέμα τῆς διαλεκτικῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Ὁ Hegel τίς συνόψισε στίς δύο ὀνομασίες «ἀντικειμενικό» καί «ἀπόλυτο πνεῦμα» καί ἡ θέση του εἶναι, ὅτι ἱστορικά γεγονότα στό ξεκίνημά τους ἢ κατὰ τήν πορεία τους μποροῦν νά γίνουν «κατανοητά» μόνο μέ τήν ἀναγωγή τους σέ παραδόσεις, στόν ὀρίζοντα τοῦ ἱστορικά πραγματοποιημένου «πνεύματος» μιᾶς ἐποχῆς.

Παρακάμπουμε τή γλωσσική πολυσημία αὐτῶν τῶν χαρακτηρισμῶν μέ τό νά σταθοῦμε ἐδῶ μόνο στίς μεθοδολογικές ἀπόψεις πού ὁ Hegel (ἐπίσης) συνδέει μέ τήν ἔκφραση «πνεῦμα». Κυρίως εἶναι ἡ ἄποψη τῆς τελεολογίας, πού καθορίζει τό μεθοδικό χειρισμό τοῦ προβλήματος τῶν ἱστορικῶν ἐξηγήσεων στή διαλεκτική φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Προφανῶς ὁ Hegel δέν στάθμισε τό ἐνδεχόμενο ἑνός συνδυασμοῦ αἰτιακῶν καί τελεολογικῶν ἐξηγήσεων. "Ἡδη ἡ «ἄμεση ἱστορία», στήν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης πρώτη καί παλαιότατη βαθμίδα ἱστορικῆς ἐξήγησης, πού ὀφείλεται στούς ἰδρυτές τῆς ἱστοριογραφίας (Ἡρόδοτος, Θουκυδίδης), στηρίζεται ἐντελῶς στή γλώσσα τῆς τελεολογίας, τούς ὅρους σκοποῦ καί μέσων. Ἡ εἰσαγωγή της δικαιολογεῖται μέ τό ὅτι ὁ Hegel – σέ σύμπτωση μέ τήν καντιανή «Ἰδέα γιά μία γενική ἱστορία μέ κοσμοπολίτικη πρόθεση» (1784) – θεωρεῖ ὡς μεθοδολογικό καθῆκον τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τήν ἐξήγηση πράξεων. Ἐπειδή ἡ ἀνθρώπινη πράξη –κατά κανόνα– «κινεῖται» ἀπό σκοπούς, δέν ἐπαρκεῖ ἡ γλώσσα τῆς αἰτιότητας. Μία αἰτιακή ἐξήγηση μπορεῖ μόνο ἐξωτερικά νά περιγράψει μία σκόπιμη πράξη. Μία ἱστορική πράξη ἐπιδέχεται ἐξήγηση (ἔκφραση κατὰ τόν Hegel σέ μεγάλο βαθμό συνώνυμη μέ τό «ἐννοεῖν») μόνο ἂν «μεταφραστεῖ» στήν γλώσσα τῆς τελεολογίας καί ἐκείνου τοῦ «τελεολογικοῦ» ὀρίζοντα τόν ὁποῖο ὁ Hegel ὀνομάζει «πνεῦμα».

"Ἄς διασαφηνίσουμε τώρα τό ἐγελιανό πρότυπο ἱστορικῶν ἐξηγήσεων μέ ἓνα παράδειγμα. Πῶς ἐξηγεῖ ὁ Hegel τό γεγονός τῆς Γαλλικῆς ἐπανάστασης; Δέν πρόκειται ἐδῶ γιά ἓνα θέμα μεταξύ ἄλλων, ἀλλά γιά τό κύριο μεθοδολογικό θέμα τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. "Όποιος διαβάσει ἀπροκατάλυπτα τό σημαντικό αὐτό τελευταῖο κεφάλαιο τῶν ἐγελιανῶν μαθημάτων, θά ἐκπλαγεῖ ἀπό τήν ἐνδεῖα αἰτιακῶν ἀναλῶσεων (ὅπως συμβαίνει γενικά στίς ἐγελιανές ἐκθέσεις συμβάντων). Παραπομπές σέ γεγονότα πού προηγήθηκαν, περιγρα-

34. Ὁ.π., σ. 131, 136, 148.

φές περιστάσεων και πράξεων ανασυγκρότησης πρακτικῶν συλλογισμῶν ἀπαντοῦν μετά βίας. Ἄντ' αὐτοῦ ὁ Hegel δίνει μία στό εἶδος της ἀξεπέραστη ἐκθεση τοῦ τελεολογικοῦ ὀρίζοντα, μπροστά στόν ὁποῖο διαδραματίζονται οἱ ἱστορικές πράξεις και συμβάντα. Εἶναι οἱ στόχοι και σκοποὶ τοῦ «πνεύματος», ἐκεῖνα «τά σχεδόν λεπτολογικά προϊόντα» τῆς πολιτιστικῆς, πολιτικῆς και θρησκευτικῆς παράδοσης, πού προκάλεσαν τή γαλλική ἐπανάσταση. «Ἡ Γαλλική ἐπανάσταση ἔχει τήν ἀρχή και τήν καταγωγή της στή σκέψη»³⁵. Τή σκέψη αὐτή συνδέει ὁ Hegel μέ τή σκέψη τοῦ ὀρθοῦ λόγου στήν παλαιότατη (Ἀναξαγόρας) και στήν νεότατη (Rousseau, Kant) φιλοσοφία. Ὁ Ἀναξαγόρας ἀρχίζει μέ τό νοῦ, «εἶναι ὁ πρῶτος πού εἶπε ὅτι ὁ νοῦς κυβερνᾷ τόν κόσμον». Ἀλλά γιά πρώτη φορά μέ τό ξεκίνημα τῆς ἐπανάστασης, «ὁ ἄνθρωπος ἔφτασε στό σημείο νά διαγνώσει, ὅτι ἡ σκέψη θά πρέπει νά κυβερνήσει τήν πνευματική πραγματικότητα»³⁶. Ὁ Hegel συσχετίζει τήν παράδοση τοῦ πρώτου (ἐλληνικοῦ) διαφωτισμοῦ μέ τήν παράδοση τοῦ δευτέρου (νεότερου). Ἡ ἀρχή και ἡ καταγωγή τῆς ἐπανάστασης – αὐτή εἶναι ἡ θέση τῆς ἐξηγητικῆς του προσπάθειας – ἐγκείται στό Διαφωτισμό, πού μέ τή σειρά του δημιουργεῖται μέ τήν ἄνοδο τῆς ὀρθολογικῆς σκέψης στή νεότερη φυσική ἐπιστήμη και στό νεότερο φυσικό δίκαιο. Ὁδηγεῖ σέ κριτική παραδοσιακῶν καθορισμῶν σκοπῶν τῆς ἀνθρώπινης σκέψης και πράξης (τῆς «κυριαρχίας τῆς αὐθεντίας») κι ἔτσι σέ ἐκείνη τήν τροπή τοῦ «πνεύματος», ἀπ' ὅπου τελικά παράγεται ἡ ἐπαναστατική πράξη στή Γαλλία.

Τό ἔργο λοιπόν ἱστορικῶν ἐξηγήσεων διασπᾶται σέ δύο ἐπιμέρους ἔργα. Συνίσταται: (1) Στή συστηματική ανασυγκρότηση τοῦ «πνευματικοῦ ὀρίζοντα», στήν περίπτωση αὐτή: τῶν «θεμελιωμένων» στόχων και σκοπῶν, πού ἀποτελοῦν τίς προκείμενες πρακτικῶν συλλογισμῶν τῶν δρώντων προσώπων και ομάδων. Καί (2) στήν περιγραφή ἰδιαιτεροτήτων τῶν περιστάσεων, πού ὑπηρετοῦν τίς πράξεις και τροποποιοῦν – συχνά ἀποφασιστικά – τίς σκοποθεσίες τους. Ἀπό τόν τελεολογικό ὀρίζοντα και μόνο δέν μπορεῖ «νά συναχθεῖ» τό συμβάν τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης. Κατά τήν ἐγγελιανή ἀνάπτυξη ὁ γερμανικός και ὁ γαλλικός διαφωτισμός συνδέονται μέ τούς ἴδιους στόχους και σκοπούς. Θεμελιώδης ἀρχή τῆς πρακτικῆς ἐπιχειρηματολογίας εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας. Γιά νά ἐξηγηθεῖ γιατί στή Γαλλία γίνεται «ἐπαναστατική», δηλαδή γιά νά ἐξηγηθοῦν οἱ πραγματικές «αἰτίες» τῆς Γαλλικῆς ἐπανάστασης, χρειάζονται ἱστορικές περιγραφές τῶν περιστάσεων, – ἀτομικές προτάσεις, πού ἔχουν ὡς περιεχόμενο ἀσυμβίβαστες μεταξύ τους προκείμενες πράξεων, προσώπων και ομάδων και ἔτσι – πάλι – παραδόσεις. Ὡς πρότυπο μιᾶς τέτοιας περιγραφῆς θά μπορούσε νά χρησιμεύσει τό ἀκόλουθο κείμενο: «Ἡ τρομερά σκληρή πίεση, πού βάρυνε τό λαό, ἡ ἀδυναμία τῆς κυβέρνησης

35. *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*, ed. G. Lasson, τόμ. 4, Leipzig 1923, σ. 920.

36. Ὁ.π., σ. 926.

νά παρέχει στην αὐλή τὰ μέσα γιὰ σπατάλη καί τρυφή, ἔδωσαν τὴν πρώτη ἀ-
φορμὴ γιὰ δυσαρέσκεια. Τὸ καινούργιο πνεῦμα (τοῦ διαφωτισμοῦ M. R.) τέ-
θηκε σὲ ἐνέργεια, ἡ πίεση ὤθησε στὴν ἔρευνα, τὸ ὅλο σύστημα τοῦ κράτους
φάνηκε σάν ἀδικία. Ἡ κυβέρνησις ὅμως δὲν ἠθέλε νὰ ξεπεράσει τὴν ἀμηχα-
νία τῆς μεταβάλλοντος τὶς καταστάσεις κι ἔτσι ἀναγκαστικά ἡ ἀλλαγὴ ἦταν
βίαιη, γιατί ἡ μεταρρύθμισις δὲν ἐπιχειρήθηκε ἀπὸ τὴν κυβέρνησις. Ἀπὸ τὴν
κυβέρνησις ὅμως δὲν ἐπιχειρήθηκε, γιατί ἡ Αὐλή, ὁ κληρὸς, οἱ εὐγενεῖς, τὰ ἴ-
δια τὰ κοινοβούλια δὲν ἠθελαν νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὰ προνόμιά τους, οὔτε
ἀπὸ ἀνάγκη, οὔτε πρὸς χάριν τοῦ δικαίου καθ' ἑαυτὸ καί δι' ἑαυτὸ»³⁷.

Ἡ ἐγγελιανὴ ἀπάντησις στοῦ ἐρώτημα, γιατί ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας στὴ Γαλ-
λία ἐμφανίστηκε «ἀναγκαστικά» ἐπαναστατικὴ, εἶναι διαφοροποιημένη ὅσο
καί ἐν τοῖς πράγμασι μὴ ἱκανοποιητικὴ. Τὸ μὴ ἱκανοποιητικὸ τῆς ἐγγελιανῆς
ἐξήγησις δὲν συνίσταται στοῦ ὅτι ἡ διαλεκτικὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας – πού
ἰδεαλιστικά στέκεται μὲ τὸ κεφάλι ἀνάποδα – ἔχει ὡς ἀρχὴ τῆς τὴν τελεολογι-
κὴ παραγωγικότητα τοῦ πνεύματος. «Αἰτίες» ἱστορικῶν ἀλλαγῶν εἶναι κατὰ
τὸν Hegel ὄχι μόνον νοητικοὶ «στόχοι» καί «σκοποὶ», ἀλλὰ καί ὑλικά μέσα, τε-
χνικά ἐργαλεῖα καί ἀντίστοιχες πρὸς αὐτὰ μετατοπίσεις στὶς οἰκονομικὲς
βιοτικὲς σχέσεις μιᾶς κοινωνίας³⁸. Μὴ ἱκανοποιητικὴ εἶναι ἡ εἰσαγωγή καί ἡ
χρῆσις τῶν τελεολογικῶν ἐξηγητικῶν ἀρχῶν, δηλαδή τῆς κατὰ κανόνα ἀδιευ-
κρίνιστης σχέσις τοῦ ἐκάστοτε συμβάντος ἢ τῆς ἐκάστοτε πράξις πρὸς ἐ-
κείνη τὴν «τελεολογία τοῦ πνεύματος», πού χρησιμοποιεῖ ὁ φιλόσοφος τῆς
ἱστορίας. Ἡ ἀνθρωπότητα, λέει π.χ. ὁ Hegel γιὰ τὰ τεχνικά μέσα πού (ὅπως ἡ
πυρίτιδα) ἰσοπέδωσαν στοῦ τέλος τοῦ μεσαίωνα τὶς φεουδαλικὲς ταξικὲς δια-
κρίσεις, τὰ εἶχε ἀνάγκη κι ἀμέσως ἐγίνε ἡ παραγωγή τους³⁹. Ὅτι αὐτὴ ἡ διαδι-
κασία δὲν χρειάζεται πάντα νὰ ὀδηγεῖ σὲ ἱστορικὲς ψευδοεξηγήσεις, τὸ φανε-
ρῶνει τὸ τμῆμα τοῦ κειμένου πού παρέθεσα. Δείχνει ἀκόμα μιὰ λεπτομέρεια
αὐτοῦ πού χάνεται ἀπὸ τὴν ἐγγελιανὴ θεωρία τῆς ἱστορικῆς ἐξήγησις. Τὸ
«διαλεκτικὸ» σχῆμα συλλαμβάνει ἐπαρκῶς ἐκεῖνες μόνον τὶς πλευρὲς πού ἀπο-
καλύπτουν τὸν τελεολογικὸ ὀρίζοντα (στὴν εὐρύτερη σημασία τῆς λέξεως)
μιᾶς ἱστορικῆς περιστάσεως. Ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβει τὴν ἰδιαιτερότητά
τους, τὶς «αἰτιακὲς» ὀψεις περιστάσεων, πράξεων καί γεγονότων. Σὲ ἀντίφα-
ση μὲ τὴν μεθοδολογικὴ σκοπία τῆς «λογικῆς», ὁ Hegel δὲν λαμβάνει καθό-
λου ὑπ' ὄψιν τοῦ στὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας τὴ γλώσσα τῆς αἰτιότητας.
Αὐτὸ πού ἐκπίπτει ἀπὸ τὸ ἐξηγητικὸ σχῆμα εἶναι τὰ αἰτιακὰ στοιχεῖα, πού

37. Ὁ.π., σ. 926. Μὲ ἀναφορὰ στὴ θρησκευτικὴ παράδοσις ἐξηγεῖ, ὅπως εἶναι γνω-
στό, ὁ Hegel γιατί ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας ἐγίνε ἐπαναστατικὴ μόνον στὴ Γαλλία. Ἡ προ-
τεσταντικὴ Γερμανία ἔχει ἤδη ἐνσωματώσει τὴν ἐπανάστασις μὲ τὴ Μεταρρύθμισις.
Πρβλ. ὁ.π., σ. 922 κ.έ.

38. Μία ἀπόδειξις γι' αὐτὸ εἶναι ἡ ἐγγελιανὴ ἐξήγησις τῆς ἀνόδου τῶν πόλεων καί τῆς
ἐπίπτωσής τῆς στοῦ φεουδαλικὸ κοινωνικὸ σύστημα. Πρβλ. τὸ ἀντίστοιχο τμῆμα στὶς
Vorlesungen zur Philosophie der Weltgeschichte, τόμ. 4, ὁ.π., σ. 824 κ.έ., 855, 858.

39. Ὁ.π., σ. 855.

συνδέουν μεμονωμένες πράξεις - καταστάσεις - γεγονότα με μεμονωμένες πράξεις - καταστάσεις - γεγονότα που προκλήθηκαν. Σ' αυτά δέν μπορεί τίποτα ν' αλλάξει ακόμα κι ή «αίτιακή» μορφή τής έγγελιανής απάντησης («αυτό συνέβη, διότι...»). Ή έκφραση «διότι» ανήκει σέ φράσεις, που περιγράφουν «προθέσεις» και «στόχους» όμαδικών πράξεων, αποτελεί μέρος εκείνης τής γλώσσας, που κατά τό έγγελιανό σχήμα θέλει νά διαλευκάνει τόν τελεολογικό όρίζοντα τών πράξεων.

Ή ιδιάζουσα ώστόσο προβληματική τής διαλεκτικής φιλοσοφίας τής ιστορίας συνίσταται στό ότι -παρά τήν πρόθεσή της- δέν καθιστά μεθοδολογικά πειστική τή διαμεσολάβηση του όρίζοντα εκείνου μέ τίς ιστορικές πράξεις. Όπως διδάσκει τό παράδειγμά μας, τό έγγελιανό σχήμα ιστορικής εξήγησης δέν συμπεριλαμβάνει ρητά τούς πρακτικούς συλλογισμούς εκείνων, που μέ τήν επιχειρηματολογία ή τίς πράξεις τους διαμορφώνουν τήν ιστορική συγκυρία. Αυτό τό πρᾶγμα είναι κάπως χαρακτηριστικό, ώστε νά χρειάζεται μία διεξοδική πραγμάτευση.

Ή γλώσσα τής τελεολογίας στη φιλοσοφία τής ιστορίας πρέπει νά προσαρμόζεται στις ιδιαιτερότητες του αντικειμένου τών ιστορικών εξηγήσεων. Ό Hegel κάνει λόγο για τήν «ιστορική πραγματικότητα ενός σκοπού γενικά» που πρέπει νά τύχει προσοχής⁴⁰. Ή διδασκαλία τών αρχών τής φιλοσοφίας τής ιστορίας οικοδομείται πάνω σέ τελεολογικές έννοιες, στη γλώσσα του «σκοπού» και «μέσου», τής «σκοπίμης δράσης» και τής «πραγματοποίησής της» πάνω σέ κάποιο «ύλικό». Ή φιλοσοφία τής ιστορίας χρησιμοποιεί περαιτέρω τελεολογικές κρίσεις και έρμηνείες σέ συμφωνία μέ τήν καντιανή διδασκαλία τών αρχών τής ιστορικής γνώσης. Άλλά ενώ ό Kant περιορίζει τή μέθοδο τής φιλοσοφίας τής ιστορίας σέ τελεολογικές κρίσεις πάνω σέ μεμονωμένες πράξεις και συμβάντα ή σέ συστηματικά καταταγμένες αλληλουχίες συμβάντων και πράξεων, ό Hegel πραγματοποιεί τό βήμα από τήν κρίση στόν τελεολογικό συλλογισμό. Θέμα τής φιλοσοφίας τής ιστορίας δέν είναι μόνο ή ατομική πράξη ενός ιστορικού προσώπου ή ή μερική πράξη μιᾶς ομάδας (του «έκάστοτε πνεύματος του λαού»), αλλά ή επαλληλία τής συνολικής πράξης, ή ιστορική «ολότητα» του ανθρώπινου γένους. Σ' αυτήν υπάγει ό Hegel τό σχήμα του πρακτικού συλλογισμού. Ή αρχή τής ιστορικής συνολικής πράξης (στην έγγελιανή ακρως θεωρητική ρήση, ή «σκοπίμη δράση» του «παγκοσμίου πνεύματος») εισάγεται ως *medius terminus* ενός συλλογισμού, όπου συνδέονται μεταξύ τους τά μέλη τής τελεολογικής σχέσης, έδῶ: ό «τελικός σκοπός» τής παγκόσμιας ιστορίας (ή «ιδέα» της που κατ' αρχάς ακινητεί στην «έσωτερική σήραγγα του πνεύματος») και τά «μέσα» για τήν πραγματοποίησή του, οί ιστορικές μεμονωμένες ή μερικές πράξεις και «τό ύλικό» τους⁴¹.

40. *Die Vernunft in der Geschichte*, ό.π., σ. 86.

41. Πρβλ. σχετικά τό διάγραμμα τής διδασκαλίας τών τελεολογικών αρχών, ό.π., σ. 28-148, έδῶ ιδιαίτερα σ. 93 κ.έ.

Τί σημαίνει αυτή ή ξενίζουσα μεταφορά της ιδέας του πρακτικού συλλογισμού στην ιστορία; Μπορεί ό Hegel, πού δέν χρησιμοποιεί ρητά στίς ιστορικές ἐξηγήσεις πρακτικούς συλλογισμούς, νά δικαιολογήσει καθόλου τή χρήση τελεολογικῶν ἀρχῶν στή φιλοσοφία τῆς ιστορίας; Καί τέλος: ποιά σχέση ἔχει ή ἀντίληψή του περί τελεολογίας ἀφ' ἑνός πρὸς τήν ἀριστοτελική παράδοση τῆς μεθοδολογίας καί ἀφ' ἑτέρου πρὸς τήν ὁδὸ τῆς μεθοδικο-κριτικῆς ἐπιστημονικῆς θεμελίωσης πού ἄνοιξε ὁ Γαλιλαῖος κι ἐξακολούθησε ὁ Kant;

5. Ἀναστοχαστική δύναμη τῆς κρίσης ἢ διαλεκτική τῆς ἔννοιας; Ἡ ἐγγελιανή κριτική στόν Kant

Ἄν κανεῖς προσεγγίσει μέ τό ἐρώτημα αὐτό τό τελεολογικό κεφάλαιο τῆς ἐγγελιανῆς «Λογικῆς», τότε φαίνεται κατ' ἀρχάς ὅτι ὁ Hegel δέν προσανατολίζεται στόν Ἀριστοτέλη, ἀλλά στήν καντιανή διδασκαλία τῶν ἀρχῶν τῆς τελεολογικῆς δυνάμεις τῆς κρίσης καί ὅτι σέ συμφωνία μ' αὐτήν δίνει μία σαφή, χωρίς δισημίες, ἀπάντηση. Αὐτό πού ἀπό πλευρά τοῦ συστήματος προχωρεῖ τά πράγματα στήν καντιανή τελεολογία γίνεται ἀντιληπτό στή θέση, τήν ὁποία ὁ Kant ἀποδίδει σ' αὐτήν μεταξύ θεωρητικοῦ καί πρακτικοῦ λόγου. Μέ τό νά προσγράψει ὁ Kant «τήν τελεολογική ἀρχή» στήν ἀναστοχαστική δύναμη τῆς κρίσης, τήν καθιστᾷ ἕνα συνδετικό κρίκο μεταξύ τῆς γενικότητας τοῦ λόγου καί τοῦ μεμονωμένου τῆς ἐποπτείας»⁴². Ὁ Hegel ἐννοεῖ τό τεθειμένο ἀπό τόν Kant πρόβλημα τοῦ εἰδικοῦ, τό ὁποῖο ξεφεύγει ἀπό τήν «ἐξήγηση» κατὰ γενικούς νόμους καί παραπέμπεται γιά ἔκθεση καί «διαπραγμάτευση» στήν κριτική δύναμη (ὁ Kant χρησιμοποιεῖ καί τήν ἔκφραση: ἀναστόχασση (*Reflexion*)). Μία ὅμοια ἀξιολόγηση τῆς συστηματικῆς γνωστικῆς ἀξίας τῆς καντιανῆς τελεολογίας βρίσκεται στό παράλληλο τμήμα τῆς «Λογικῆς» τῆς «Ἐγκυκλοπαίδειας». Ἡ ἔννοια τοῦ σκοποῦ, λέει ὁ Hegel πάλι, μέ τό βλέμμα στραμμένο στόν Kant, «ὀνομάζεται δικαίως ἔννοια τοῦ λόγου καί ἀντιπαρτίθεται πρὸς τή διάνοια, ὡς τό ἀφηρημένο-γενικό, καί ἰδιαίτερα πρὸς τήν αἰτιακή σχέση. Ἡ σχέση τοῦ ἀφηρημένου-γενικοῦ μέ τό εἰδικό κατανοεῖται ὡς μία ὑπαγωγή, καθόσον ἐκεῖνο δέν ἔχει τό ἴδιο τήν ιδιότητα τοῦ ἠθικοῦ, ἀλλά γι' αὐτό εἶναι κάτι ἀφηρημένο»⁴³. Οἱ αἰτιακές ἐξηγήσεις στό πεδίο τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης –αὐτή εἶναι ἡ διάγνωση πού κατέκτησε πρῶτος ὁ Kant– ἀκολουθοῦν ἕνα ὑπαγωγικό πρότυπο. Ἡ καθορίζουσα δύναμη τῆς κρίσης, (ἢ καντιανή ἔκφραση γιά τή διαδικασία τῆς ὑπαγωγῆς) συλλαμβάνει ὁμως μόνο

42. Ὁ.π., τόμ. 2, 2ο τμήμα, 3ο κεφ. σ. 389.

43. *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (1817), A III: *Die Lehre vom Begriff*, § 153, *Werke* τόμ. 6, ed. H. Glockner, Stuttgart 1959, σ. 123. Στή 2η ἔκδοση ὁ Hegel ἀπάμβλυνε τήν ἐδῶ τονισμένη σύμπτωση ἀπόψεων μέ τήν τελεολογία τοῦ Kant (§ 204, *Werke* τόμ. 8, σ. 413). Πρβλ. σχετικά καί τήν κριτική εἰς «*Glauben und Wissen*» (1801), *Werke* τόμ. σ. 315 κ.έ.

ἐπιμέρους πεδία τῆς ἐμπειρίας καί πέρα ἀπ' αὐτό προσφέρει μόνο μία ἀτελή εἰκόνα τῶν ἐπιστημονικῶν σχηματισμῶν ἐννοιῶν καί τῶν μεθόδων.

Γιά τά πεδία ἐκεῖνα, πού τό πρότυπο ἀφήνει ἀκαθόριστα, ὁ Kant εἶχε εἰσαγάγει μία δεύτερη διαδικασία. "Ἄν δέν εἶναι δεδομένος κάποιος γενικός νόμος, ἀλλά μόνον τό εἰδικό, γιά τό ὁποῖο θά πρέπει τώρα γιά πρώτη φορά νά ἀναζητηθεῖ ἓνας (ἐμπειρικός εἰδικός) νόμος, τότε ἡ μέθοδος τῆς δύναμης τῆς κρίσης εἶναι «ἀπλῶς ἀναστοχαστική»⁴⁴. Ἡ διαδικασία τῆς ἀναστοχαστικῆς δύναμης τῆς κρίσης – ἓνας ἰδιαίτερος τρόπος «ἐξήγησης» (μέ τήν παραπάνω δεδομένη ἐννοια τοῦ «νά γίνει κατανοητός» ὁ φυσικός καί πνευματικός «βίος») – περιέχει τή μεθοδολογική ἐναλλακτική δυνατότητα πρὸς τό ὑπαγωγικό πρότυπο τοῦ νόμου. Ὁ Kant τήν ἀνέπτυξε ἐν ὄψει μιᾶς θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν τοῦ βίου καί πολιτισμοῦ (αἰσθητική, βιολογία, ἀνθρωπολογία, ἱστορία), τῶν ὁποίων ὁ σχηματισμός ἐννοιῶν ἀκολουθεῖ τό πρότυπο τοῦ τελεολογικοῦ «κατανοεῖν» μέ βάση σκοπό καί μέσα. Παρ' ὅτι ὁ Hegel σ' αὐτό τό βασικό σημεῖο εἶναι σύμφωνος μέ τήν καντιανή Κριτική τῆς κριτικῆς δύναμης, ἀκριβῶς ἐδῶ ἀρχίζει ἡ διαφορά τους. Ἐνῶ κατά τόν Kant ἡ μεθοδική διαδικασία καί οἱ ὅροι τῶν τελεολογικῶν κρίσεων δέν ἔχουν λειτουργία συντακτική, πού νά συγκροτεῖ τά ἀντικείμενα ἐκείνων τῶν ἐπιστημῶν (ἐδῶ πρόκειται μόνο γιά μία ρυθμιστική ἰδέα τοῦ λόγου πού καθοδηγεῖ τόν ἐκ μέρους τους σχηματισμό ἐννοιῶν)⁴⁵, στόν Hegel τούς ἀποδίδεται μία τέτοια πραγματική («ἀντικειμενική») ἰσχὺς. Ἡ ἐγελιανή ὀρολογία δέν ἀρκεῖται σέ ὑποκειμενική-κατανοοῦσα ἐκτίμηση (ἀναστοχασμός) καί σέ ἐννοιολογική-προσωρινή πραγμάτευση (ἐκθεση) μιᾶς ἐμπειρικά δεδομένης πολλαπλότητας περιεχομένων πολιτισμοῦ. Ἀξιῶνει τήν «ἀντικειμενικότητα» τῆς καθορίζουσας κριτικῆς δύναμης καί ἔτσι τή γνωστική ἐκείνη ἀξία τῆς ἐξήγησης (ἀπαγωγή)⁴⁶, τήν ὁποία εἶχε ἀρνηθεῖ σ' αὐτήν ὁ Kant γιά λόγους συστηματικούς.

Ἡ ἐγελιανή κριτική στήν καντιανή τελεολογική διδασκαλία ἀρχῶν εἶναι ἰδιαζόντως ἀμφίσημη. Ἀπό τή μιὰ μεριά ἀποδίδεται στόν Kant ὡς φιλοσοφική συμβολή ὅτι ξεκαθάρισε τόν τελεολογικό τρόπο ὁμιλίας τῆς μεταφυσικῆς καί ὅτι μέ τή διάκριση μεταξύ «ἐξωτερικῆς» καί «ἐσωτερικῆς σκοπιμότητας» ἀποκάλυψε τήν ἐννοια τοῦ βίου, τήν ἰδέα⁴⁷. Μέ τή διόρθωση τῆς γαλιλαιϊκῆς μεθόδου τοῦ νομοεπιστημονικοῦ σχηματισμοῦ ἐννοιῶν ὁ Kant διορθώνει ταυτόχρονα τήν ἐξωτερίκευση τῆς τελεολογίας σέ μιὰ γλώσσα, μέ τήν ὁποία ἡ νεότερη φιλοσοφία μόνο τήν ἀνεξέλεγκτη ἱκανοποίηση ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ πιά νά ἐκφράσει. Ὁ Kant ὁδηγεῖ ἔτσι τή φιλοσοφία πίσω στήν ὁδό τοῦ Ἀριστοτέλη⁴⁸. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὁ Hegel προσάπτει στήν

44. *Kritik der Urteilskraft*, Einleitung, IV, Akad. V, σ. 179.

45. *Logik*, τόμ. 2, τμήμα 2, 3ο κεφ., ὁ.π., σ. 390.

46. Πρβλ. *Kritik der Urteilskraft*, II, §§ 69 καί 77-78.

47. Πρβλ. τό κεφάλαιο γιά τόν Ἀριστοτέλη, εἰς: *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, Werke, τόμ. 18, σ. 341 κ.έ.

48. Ὁ.π., σ. 346 κ.έ.

καντιανή τελεολογία ότι ανέπτυξε έννοιολογικά ανεπαρκώς τή διάκριση τῶν δύο εἰδῶν σκοπιμότητας⁴⁹. Χωρίς βαθύτερη κατανόηση τῆς μεθοδικῆς συμβολῆς τῆς νεότερης φυσικῆς ἐπιστήμης καί τῆς θεμελίωσής της στήν καντιανή Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου, ὁ Hegel συγκρίνει τή διδασκαλία ἀρχῶν τῆς τελεολογικῆς κριτικῆς δύναμης μέ τήν συγκριτικά ἀφελή τελεολογία τῆς φύσης στόν Ἀριστοτέλη. Παράδειγμα τῆς ἐννοίας τοῦ σκοποῦ εἶναι ὁ ζωντανός ὀργανισμός, ὅπου ἡ τελεολογική σχέση μεταξύ σκοποῦ καί μέσου ἐμφανίζεται ὡς αὐτοσχέση, ἢ ἐσωτερικός καθορισμός (ἐσωτερική σκοπιμότητα) ἐνός ἀντικειμένου, τοῦ «ἴδιου τοῦ φυσικοῦ πράγματος»⁵⁰, ἐνῶ ὁ Kant, παρά τήν ἀνασυγκρότηση τῶν ἰδίων ἀντικειμένων, μεταγλωττίζει ξανά τήν ἐννοια πού «ἀντικειμενοποιήθηκε» στή γλώσσα τῆς αἰτιότητας καί τή μετατρέπει σέ μία κρίνουσα ἀρχή πού ἀνήκει μόνο στή «διάνοιά μας»⁵¹.

Μέ τήν ἐρμηνεία αὐτή ὁ Hegel ἀποκόβει τήν ἀκολουθούμενη ἀπό τόν Kant ὁδό μιᾶς διαμεσολάβησης μεταξύ ἀριστοτελικοῦ καί γαλιλαιϊκοῦ σχηματισμοῦ ἐννοιῶν. Αὐτό πού ἐπικρίνει ὁ Hegel εἶναι ὁ περιορισμός τελεολογικῶν κρίσεων σέ ὑποκειμενικά ἰσχυρές ἀρχές (Maximen) ἐνός ἀναστοχασμοῦ σέ πεδία, πού κατά τήν καντιανή ἄποψη πρέπει νά γίνουν μέ βάση μιᾶ μέθοδο «κατανοητά» καί «κατανοήσιμα», ἀλλά νά μὴν «ἐξηγηθοῦν» μέ τήν αὐστηρή σημασία τοῦ ὄρου. Σέ ἀντίθεση μέ τόν Kant, ὁ Hegel ἀποδίδει στήν τελεολογία τή γνωστική ἀξία μιᾶς ἀρχῆς πού ἰσχύει ἀντικειμενικά καί πού «καθορίζει» τά ἀντικείμενα καί ἔτσι –κατά παράδοξο τρόπο– τῆς ἀναγνωρίζει τή συνθετική λειτουργία τῶν καντιανῶν ἐννοιῶν τῆς διάνοις. Ὁ σκοπός εἶναι ταυτόχρονα «συστηματική» («ἰδέα») καί «συνθετική ἐνότητα» («κατηγορία»), ἢ τελεολογική σχέση δέν εἶναι ἀναστοχαστική ἐκφορά κρίσης, ἀλλά «τό καθ' ἑαυτό καί δι' ἑαυτό ἀληθινό, πού κρίνει ἀντικειμενικά καί καθορίζει ἀπόλυτα τήν ἐξωτερική ἀντικειμενικότητα»⁵². Μέ τό νά εἰσάγει ὁ Hegel –σέ ὀξύτατη ἀντίθεση πρός τόν Kant– τήν ἐννοια τοῦ σκοποῦ ὡς πλήρους καθορισμοῦ τῆς «ἀντικειμενικότητας» τοῦ ἠθικοῦ, κατατάσσει στή σχέση σκοποῦ-μέσου τή λογική μορφή τοῦ συλλογισμοῦ. Ἡ τελεολογική σχέση –αὐτή εἶναι ἡ βασική ἀντίρρηση τοῦ Hegel ἐναντίον τοῦ Kant– «εἶναι ἔτσι περισσότερο ἀπό κρίση. Εἶναι ὁ συλλογισμός τῆς αὐτόνομης ἐλεύθερης ἐννοίας πού μέσῳ τῆς ἀντικειμενικότητας συνάπτεται μέ τόν ἑαυτό της»⁵³.

Ἡ συστηματική αἰχμή τῆς διατυπωμένης στό σημεῖο αὐτό κριτικῆς κατά τοῦ Kant, σύμφωνα μέ τήν ὁποία οἱ ὄροι σκοποῦ καί μέσου εἶναι στοιχεῖα τελεολογικῶν κρίσεων, τοῦτα πάλι στοιχεῖα συλλογισμῶν κι ἔτσι στοιχειώδεις

49. *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, 1ο Μέρος, §§ 55-58, *Werke*, τόμ. 8, σ. 154 κ.έ.

50. Πρβλ. ὁ.π., σ. 158 σέ συνδ. μέ *Werke*, τόμ. 18, σ. 342.

51. *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, 1ο Μέρος, § 58, ὁ.π., σ. 156.

52. *Logik*, 2ο βιβλίο, 3ο τμήμα, 3ο κεφ., ὁ.π., σ. 390.

53. Ὁ.π.

λειτουργίες αποδεικτικής επιστήμης, κάνει σαφές ακόμα μία φορά, γιατί η έγγελιανή «Λογική» είναι υποχρεωμένη να αποδώσει στην τελεολογία πάλι την περιοπή επιστημονικής «εξήγησης». Στην αντικειμενιστική παρανόηση της τελεολογικής σχέσης αντιστοιχεί το έννοιολογικό-διαλεκτικό πλαίσιο, όπου εισάγονται οι όροι σκοπού και μέσου. Το κεφάλαιο περί τελεολογίας είναι τμήμα μιας λογικής της «αντικειμενικότητας» που θα πρέπει ίσως να κατανοηθεί ως έπιτομή της έγγελιανής επιστημολογίας. Άκριβέστερα, πρόκειται για μία λογική των έφηρμοσμένων («τεχνικών») επιστημών. Τα είδη της αντικειμενικότητας που προηγούνται της τελεολογίας (μηχανισμός, χημισμός) είναι οι περιοχές αντικειμένων των φυσικών επιστημών (φυσική, χημεία) που οικοδομούνται σύμφωνα με τις προϋποθέσεις των αντικειμένων εκείνων, στά όποια έπειτα αναφέρεται ή τελεολογική γνώση. Η λογική της ίδιας της τελεολογίας δεν ασχολείται ούτε με συγκεκριμένες περιοχές αντικειμένων, ούτε με αντικείμενα γενικά, αλλά με τη σχέση τους προς τα ανθρώπινα «συμφέροντα» και τις «δραστηριότητες»⁵⁴.

Όπως δείχνει ή συστηματική θέση της τελεολογικής γνώσης στά πλαίσια της έφαρμοσμένης επιστήμης, προφανώς έδω δεν έχουμε να κάνουμε με μία γενική θεωρία της πράξης, αλλά με μία ειδική περίπτωση πράξης. Οι βασικοί όροι της τελεολογικής γνώσης και οι συναφείς μορφές πρακτικών συλλογισμών δεν αναπτύσσονται στό πλαίσιο αναφοράς μιας θεωρίας των επιστημών του ανθρώπου («φιλοσοφία του πνεύματος»), αλλά αντίθετα στά πλαίσια των φυσικών επιστημών. Με δύο λόγια: ό εισαγμένος μετά τη «μηχανική» και «χημική» αντικειμενικότητα τύπος τελεολογίας προσφέρει εξηγήσεις για τεχνικές πράξεις, των οποίων οι σκοποί είναι οι όποιοιδήποτε («τεθειμένοι»). Στις μορφές πρακτικών συλλογισμών που αναλύθηκαν έδω δεν τίθεται ζήτημα θεμελίωσης σκοπών, αλλά των μέσων για «τεθειμένους» σκοπούς. Η τεχνική πράξη έχει ως αντικείμενο τη συμπεριφορά μηχανικών και χημικών αντικειμένων που ό Hegel όνομάζει «έξωτερική σκοπιμότητα» της φύσης, τά όποια εκμεταλλεύεται ό άνθρωπος με εϋφυή έπιλογή των μέσων.

Είναι λοιπόν συνεπές στις έγγελιανές αναλύσεις ό πρακτικός συλλογισμός να παίρνει τη μορφή τεχνικών θεμελιώσεων. Αυτό που θεμελιώνεται είναι ή σκοπιμότητα των μέσων, τά όποια ό πράττων παρεμβάλλει μεταξύ των σκοπών που έχει ό ίδιος θέσει και της προϋποτιθέμενης αντικειμενικότητας – μία τελεολογικά όρθολογική πράξη, την όποια ό Hegel περιγράφει μή μεταφορικά ως βία και μεταφορικά ως την πανουργία του λόγου⁵⁵. Η έσωτερική σκο-

54. Πρβλ. την ανάλυση της έννοιας «αντικειμενικότητα» εις *Logik*, 2ο Βιβλίο, 2ο τμήμα, ό.π., σ. 358 κ.έ.

55. Ό.π., σ. 397 κ.έ. *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, §§ 208-209, *Werke*, τόμ. 419 κ.έ. Προς την έγγελιανή διάκριση αντιστοιχεί στον Άριστοτέλη, που άγνοεί μία αναπτυγμένη θεωρία της τεχνικής θεμελίωσης (έξαιτίας της διαφορετικής σχέσης μεταξύ φυσικής και πρακτικής φιλοσοφίας), ή διαφορά μεταξύ δεινότητας (με την ίδια δισημία πανουργίας και βίας) και φρονήσεως (ήθικης σύνεσης). Η τελεολο-

πιμότητα έχει μόνο «τή μορφή τής τελεολογίας». Η τελεολογικά ὀρθολογική πράξη, πού δέν μπορεῖ ἀπό μόνη της νά θεμελιώσκει τούς σκοπούς της, παραμένει «τυπική», ὑπακούει στή λογική τῶν μέσων. Ὁ Hegel μιλά λοιπόν γιά τό μέσον «ὡς τό τυπικό κέντρο ἑνός τυπικοῦ συλλογισμοῦ», στή θέση τοῦ ὁποίου θά μπορούσαν νά μποῦν κι ἄλλα⁵⁶. Ἡ ἀπόφανση αὐτή –αὐτό φαίνεται ὅτι ὁ von Wright δέν πρόσεξε ἀρκετά μέ τήν ἐπὶ κλήσῃ του τῆς ἐγγελιανῆς τελεολογίας καί τῆς «ὁμοιότητάς» της μέ τήν ἰδέα τοῦ πρακτικοῦ συλλογισμοῦ– ἰσχύει μόνον γιά τεχνικές θεμελιώσεις, ὅπως μόνον γιά τά μέσα τεχνικῆς πράξης μπορεῖ νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι εἶναι ἐξωτερικά ὡς πρὸς τίς ἀκραῖες περιπτώσεις καί τοῦ ἐπιδιωκομένου καί τοῦ πραγματοποιημένου σκοποῦ. Αὐτό πού ἀνασυγκροτεῖ ὁ πρακτικός συλλογισμός στό κεφάλαιο περί τελεολογίας τῆς «Λογικῆς» εἶναι ἡ οἰκοδόμησις τῆς τεχνικῆς πράξης («τῆς πρὸς τά ἔξω στραμμένης δραστηριότητος») καί ἡ ὀρθολογικότητα τῶν μέσων πού εἶναι πρόσφορα γιά τήν ἐπίτευξη θεμιμένων σκοπῶν. Ἡ ἴδια ἡ θεμελίωσις σκοπῶν εἶναι καθῆκον τοῦ πρακτικοῦ λόγου, τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχή εἰσάγεται σέ μεταγενέστερο σημεῖο, στό κεφάλαιο περί Ἰδέας⁵⁷. Ἡ τελεολογική ἀρχή τοῦ πρακτικοῦ λόγου σημαίνει μέ τήν παλιά πλατωνική-ἀριστοτελική ἔκφραση τό ἀγαθόν, τό ὁποῖο ἐμφανίζεται ὡς προκείμενη σέ ἐκεῖνο «τόν συλλογισμό τῆς πράξης» (πού δέν πρέπει πιά νά παρερμηνευθεῖ ὡς τεχνικιστικός) – (καί ὁ ὁποῖος περιστασιακά ὀνομάζεται ἐπίσης «συλλογισμός τοῦ ἀγαθοῦ»). Ὁ συλλογισμός αὐτός τῆς πράξης πρέπει νά ἄρει τήν ἀναδρομή τῆς σχέσης μέσου-σκοποῦ μέσω τῆς ἔννοιας ἑνός «ὑπαρκτοῦ σκοποῦ» καί νά ξεπεράσει μέ τόν τρόπο τῆς ἐπικοινωνιακῆς πράξης τή βαθμίδα ἀπλῆς φυσικῆς ἱστορίας.

Γιά νά ἐλέγξει κανεῖς τήν ἐγγελιανή ἀξίωση, θά χρειαζόταν μία συστηματικά πιά προχωρημένη ἐπιχειρηματολογία καί μιά ἐκ νέου ἀντιπαράθεση μέ τόν Kant, πού δέν μπορεῖ πιά νά συνεχιστεῖ ἐδῶ. Στή θέση αὐτή ἄς εἶναι ἀρκετές μερικές τελικές παρατηρήσεις γιά τό πρόβλημα τῆς τελεολογίας στήν ἀναλυτική ἐπιστημολογία. Ἄν ὑποτεθεῖ ὅτι: α) ἡ ἰδέα ἑνός «πρακτικοῦ» συλλογισμοῦ ἐπιτρέπει μόνον τεχνικές θεμελιώσεις καί ὅτι β) οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου εἶναι οὐσιαστικά πρακτικές ἐπιστῆμες μέ τήν καντιανή ἔννοια, τότε προκύπτει ὡς ἀπάντησις στό παραπάνω ἐρώτημα, ὅτι ὁ τύπος τῆς τελεολογίας, πού εἰσήχθη ἀπό τόν von Wright κι ἀναπτύχθηκε μέ ἀναφορά στόν Hegel καί στόν Ἀριστοτέλη, φαίνεται μόνον περιορισμένα ἱκανός νά καλύψει τό

γιά ὑπό στενότερη («πρακτική») ἔννοια (ἡ «λογική τῶν σκοπῶν») δέν ὑπόκειται σέ συλλογιστική διαδικασία, γι' αὐτό καί ὁ Ἀριστοτέλης συνδέει τή μείζονα πρότασις τοῦ πρακτικοῦ συλλογισμοῦ μέ τήν ἀντίληψη τοῦ ἠθικά ἀναπτυγμένου ἀνδρός (φρόνιμος). Πρβλ. Eth. Nic. VI 13, 1144 a 29-36.

56. Πρβλ. *Logik*, 2ο βιβλίο, 2ο τμήμα, 3ο κεφ., ὁ.π., σ. 398 σέ συνδ. μέ von Wright, *Explanation and Understanding*, Κεφ. I., σημ. 75, σελ. 180.

57. *Logik*, 2ο βιβλίο, 3ο τμήμα, 2ο κεφ., ὁ.π., σ. 478 κ.έ.

μεθοδολογικό της κενό. Προτού μπορέσει αυτό να καλυφθεί, θα πρέπει να εκμετρηθεί όλο τό εύρος τών επιστημολογικῶν προβλημάτων καί τών προβλημάτων ιστορίας τῆς ἐπιστήμης, τά ὅποια ὁ von Wright συσπειρώνει στήν προοπτική μιᾶς ἀριστοτελικῆς-ἐγγελιανῆς παράδοσης. Αυτό πού μένει ἐδῶ ἀνοικτό εἶναι, μέ ἓνα λόγο, ὁ συσχετισμός τῆς μεθοδολογίας μέ τά προβλήματα θεμελίωσης τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας, ὁ ὅποιος (συσχετισμός) συσκοτίστηκε μέ τό χωρισμό «ἐξηγητικῶν» καί «κατανοουσῶν» ἐπιστημῶν ἀπό τά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα. Πιθανῶς τότε μόνο μπορεῖ νά φωτισθεῖ, ἂν διευρύνοντα κανεῖς καί ὡς πρός τήν ιστορία τῆς ἐπιστήμης καί συστηματικά τίς προοπτικές πού ἀνοίξε ὁ von Wright, ἀνατρέξει στόν Kant. Διότι αυτό πού ἀποκαλύπτει πάλι ἡ κριτική στήν ὑπαγωγική θεωρία τῆς ἐξήγησης εἶναι κυρίως ἡ θέση τῆς προβληματικῆς πού διατύπωσε ὁ Kant στήν Κριτική τῆς κριτικῆς δύναμης καί κληροδότησε στούς διαδόχους του ὡς φιλοσοφικό πρόβλημα. Οἱ μόνες ἐναλλακτικές λύσεις στήν ἀναλυτική ἐπιστημολογία δέν εἶναι ἡ διαλεκτική καί ἡ ἐρμηνευτική. Ἡ κριτική ὁδός πού ὁ Kant ἀνοίξε στήν τελεολογική ἐπιχειρηματολογία, εἶναι πάντοτε ἀνοικτή.